הלכה · מפרשים

נתיב חסד על אהבת חסד

רבי ישראל מאיר הכהן מראדין

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

נתיב חסד על אהבת חסד

רבי ישראל מאיר הכהן מראדין

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/נתיב-חסד-על-אהבת-חסד/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

פתיחה לעניני מדת החסד 4
חלק ראשון 7
דיני מצות הלואה 7
דין ענייני העבוט 27
דיני תשלומי שכר שכיר 38

פתיחה לעניני מדת החסד

כן מוכח בגיטין ל"ו. בגמרא, עין שם, דהאי לאו קאי על הלואה וכן איתא בסוטה דף מ"ז:, משרבו צרי עין, רבו טורפי טרף ומאמצי הלב וקופצי ידים מלהלוות, ועברו על מה שכתוב בתורה (דברים ט"ו ט') השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו'. וזה לשון ספר המצוות מצוה רל"א הזהיר מהמנע להלוות אל קצתינו מפני השמיטה כדי שלא ישמטו החוב, והוא אמרו השמר לך פן יהיה דבר וגו'. ולשון ספרי (פרשת ראה פסקה קי, ז), השמר בלא תעשה. פן בלא תעשה, שאלו ב' לאוין בזה הענין בזה אחר זה לחזק, עד כאן לשונו. וזה לשון החינוך במצוה ת"פ, שלא להמנע מלהלוות אל הצריכים מפני פחד השמטה שלא תפקיע החוב, ועל זה נאמר, השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע. ולשון ספרי וכו' וכו' ובסוף הדבור נכתב עוד בלשונו הזהב, משרשי המצוה לחזק ולקבוע בלבנו מדת הנדיבות ולהרחיק תכלית ההרחקה מדת הכילות. ואין נדיב בעולם כמלוה מעותיו עם היותו יודע שהזמן קרוב להשמיט הלואתו ולהפסידה ממנו, אם אולי יארע בו אונס או שום מקרה, שלא יוכל לתבוע הלואתו קודם שנת השמטה. וכל מבין דרכי התורה ומשיג לדעת אפילו מעט בחין ערכה, ידע בבירור כי המפזר ממונו אל הצריכים, נוסף עוד. וחושך מיושר אך למחסור, [ע"פ משלי י"א כ"ד] כי השם יתברך ידין את האדם לפי מעשיו ויעניקהו מברכתו כפי התקרבו אליה ומדת הכילות - מחיצה של ברזל בינו ובין הברכה, והנדיבות חלק מחלקי הברכה, ונמצא המתנהג בה שהוא בתוכה, עד כאן לשונו. הנה מלשון הרמב"ם והחינוך משמע שהלאוין דהשמר ופן הוא קאי אפילו הנמנע מלהלות לעשיר בעת צרכו ומלשון הרבנו יונה שאביא בסמוך, משמע דהוא סובר דקאי רק על עני ומפשטות הגמרא הנ"ל משמע כהרמב"ם והחינוך [ונראה דסברת הרבנו יונה הוא, מדכתבה התורה בסוף זה הפסוק ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו וגו'. וסברת הרמב"ם והחינוך דזה הפסוק כולל שני ענינים, סופו מיירי לענין צדקה, והעד דכתב שם לשון נתינה, לכך פרטה התורה ואמרה מאחיך האביון דענין צדקה הוא רק בעניים. מה שאין כן תחלת הפסוק קאי על הלואה, דקאי למה שכתוב בפסוק שלפניו (שם ח'): והעבט תעביטנו, דהוא על הלואה וכדאיתא במכילתא פרשה משפטים (פרשה י"ט), וכן מוכח בגיטין ובסוטה כנ"ל. לכך מפרשים דפסוק זה קאי אפילו על הנמנע להלוות למי שאינו עני כיון שצריך עתה להלואה הזו. והרבינו יונה סובר נהי דמצות גמילות חסדים הוא אפילו לעשירים, כדאיתא בסוכה מ"ט:, מכל מקום הנמנע מזה אינו עובר בלאו זה]. וזה לשון רבינו יונה בשערי תשובה במאמר ס"ז על הפסוק השמר לך פן יהיה דבר וגו', למדנו מזה כי הנמנע מלהלוות לעני עובר בשני לאוין, שהם השמר ופן. ואם לעת אשר קרבה שנת השבע הוזהרנו שלא נחדול מלהלות מיראת דבר

השמטה, אף כי בזמן שלא יפסיד חובו כי יגדל חטא הקופץ ידו מלהלות ועל גודל העון קרא הכתוב מחשבת צר העין מלהלות "דבר בליעל" עכ"ל.

יומא כ"ג ע"א:

עיין בחפץ חיים בפתיחה בלאוין אות ח' וט':

שכל דברי וכו'. הוא מלשון הרמב"ם פ"ז מהלכות דיעות ה"ז. ובזה בארתי מה שאמר הכתוב (דברים כ"ד י'), כי תשה ברעך משאת מאומה לא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו, ופירש רש"י מאומה חוב של כלום. ולכאורה מאי זה רבותא בתורה, הלא יותר רבותא היא דאפילו על מאה אלף דינרים, גם כן אין רשאי לעבוט עבוטו וכל שכן על חוב של מאומה. אך בהקדם מה שפירש רש"י בפרשת משפטים (שמות כ"ב כ"ה), לענין השבת העבוט, שאומר הקדוש ברוך הוא, כמה אתה חייב לי, והרי נפשך עולה אצלי כל אמש ואמש ונותנת דין וחשבון ומתחייבת לפני, ואני מחזירה לך, אף אתה טול והשב. ובצרוף דברי הרמב"ם הנ"ל יומתק מאד לשון הכתוב בזה, דהכתוב בא לאמר, דכל החובות שאדם נושה ברעהו הם חוב של כלום נגד החובות שאדם חייב להבורא יתברך, כי העולם הזה כולו הוא של הבל וריק. והוא מה שאמר הכתוב כי תשה ברעך משאת מאומה, היינו החוב שאתה נושה ברעך הוא חוב של כלום נגד חובות שאתה חייב לי, על כל הטובות שעשיתי עמך מעודך עד עתה, ואף על פי כן אנכי מתנהג עמך ברחמים. אף אתה התנהג עמו בדרך טוב ולא תבוא אל ביתו לעבוט עבוטו:

דהוזהרנו בזה וכו'. דזה לשון ספר המצוות מצוה רצ"ז; הזהירנו מלהתרשל בהצלת נפש אחד כשנראהו בסכנת מות או ההפסד, ויהיה לנו יכולת להצילו כמו שהיה טובע בנהר ואנחנו נדע לשחות ונוכל להצילו, או שהיה עובד גילולים משתדל להורגו ונוכל לבטל מחשבתו או לדחות נזקו, ובאה האזהרה באמרו: לא תעמוד על דם רעך. וכבר אמרו שמי שיכבוש עדותו תכללהו גם כן זאת האזהרה, כי הוא רואה ממון חבירו אבד והוא יכול להחזירו אליו באמרו האמת וכו'. ולשון ספרא (פרשת קדושים פרק ד', ח), מנין שאם אתה יודע לו עדות שאין אתה רשאי לשתוק, תלמוד לומר: לא תעמוד על דם רעך. ומנין שאם ראית אותו טובע בנהר או חיות או לסטים באין עליו, שאתה חייב להצילו, תלמוד לומר: לא תעמוד על דם רעך, עד כאן לשונו. ומזה נובע גם מה שכתבנו בסוף דברינו. ובאמת בענינו קל וחומר מהתם דהלא התם כבר נתן ממונו ביד אנשי בליעל והם מכחישים אותו, אף על פי כן כיון שבעדותו יכול לעזרו להוציא מהם והוא מתעצל, עובר על לא תעמוד וגו'. וכל שכן בזה, שעתה הוא סכנת ההפסד, והיכולת בידו להצילו, בודאי מחויב בדבר ובאמת כל זה נכלל בתחלת לשון הרמב"ם להמעיין בו. ובריית זו הנ"ל

הובא גם כן בסנהדרין (ע', ג). ודע דבענינינו נראה פשוט, דאפילו אם אין לו מעות משל עצמו אך שהוא יכול ללוותם מאחרים גם כן הוא מחויב, כיון שהוא יכול בזה להציל חבירו מסכנת מות או ההפסד. ואינו דומה לשאר הלואה, רבודאי אינו מחויב ללוות מאחרים כדי להלוות [אם לא מצד מצוה ומדה טובה בעלמא], אפילו אם הלוה יתן לו בטוחות טובות, שלא יהיה לו מזה הפסד, דכיון דאין לו מעות, לא חייבה אותו התורה לזה, אפילו הכי בענינינו הוא מחויב בדבר, דלאו דלא תעמוד וגו', כולל שיעשה כל טצדקי דאית ליה כדי להציל חבירו מרעתו. תדע דאמרינן בסנהדרין ע"ג; דאפילו אם אינו יכול להצילו בעצמו כשהוא טובע, מחויב להטריח ולשכור פועלים שיצילוהו מרעתו. ואם כן, לפי מה שאיתא בספרא שם דלאו דלא תעמוד כולל נמי ענין ממון, כנ"ל, הוא גם כן בכל גווני, כנ"ל. ואם המעות שיטיל על זה, אין בטוח שיגבם לבסוף, אין מחויב בדבר שיהיה לו הפסד כדי להציל חבירו מהפסד, ואם דבר זה נוגע לחבירו לסכנת מות יש בזה דין אחר ועיין לקמן בחלק ב' פרק כ' בסעיף ב', מה שכתבתי בזה:

שהיא וכו'. שזה לשון ספר המצוות מצוה ח': צונו להדמות לו יתעלה כפי היכולת, - והוא והלכת בדרכיו. וכבר נכפל זה הצווי ואמר (דברים י"א כ"ב): ללכת בכל דרכיו, ובא בפירושו (ספרי פ' עקב פסקה מ ט): מה הקב"ה נקרא חנון, אף אתה היה חנון. מה הקב"ה נקרא רחום, אף אתה היה רחום וכו'. וכבר נכפל זה הענין בלשון אחר ואמר (שם י ג ה), אחרי ה' תלכו, ובא בפירושו (סוטה י'ד), שרצונו לומר ההדמות בפעולותיו הטובות והמדות הנכבדות שיתואר בהם. וזה לשון החינוך במצוה תרי"א: נצטוינו לעשות כל מעשינו בדרך היושר והטוב בכל כוחינו ולהטות כל דברינו אשר בינינו ובין זולתינו על דרך החסד והרחמים כאשר ידענו מתורתנו שזהו דרך השם יתברך וזה חפצו מבריותיו למען יזכו לטוב כי חפץ חסד הוא, ועל זה נאמר (שם כ ח ט): והלכת בדרכיו. ונכפלה המצוה עוד במקום אחר (שם י א כ ב), שנאמר: וללכת בכל דרכיו. ואמרו זכרונם לברכה (בספרי שם) בפירוש זאת המצוה: מה הקב"ה נקרא רחום, אף אתה היה רחום וכו'. והענין כולו לאמר שנלמד נפשותינו ללכת בפעולותיו הטובות כאלו וכו', עיין שם שהאריך בזה: שנצטוינו וכו'. כן כתב הרמב"ם בפרק י' מהלכות מתנות עניים הלכה ז', עיין שם. ומה שכתבנו דגם על זה נאמר: וחי אחיך עמך. כן כתב בריש פרק ז' הלכה א', דיש על מצות צדקה עוד פסוק וחי אחיך עמך, דלדידיה נכלל ענין זה במצות צדקה, כדאיתא שם. ועיין מה שכתבנו בפתיחה להחפץ חיים בהעשין בבאר מים חיים אות ד', וכן איתא ביורה דעה בסימן רמ"ט סעיף ו'.

והוא וכו'. ספר המצוות מצוה קצ"ז. וכל פרטי הדינים שיש בזה באיזה אופן הוא מחויב ללוותו וכמה הוא מחויב, יבואר הכל אם ירצה ה' לקמן בפרק א':

בעת דחקם. כללנו בזה - גם העשיר כשדוחקו לפעמים לאיזה ענין גם כן, מצוה ללוותו, כדאיתא בחושן משפט סימן צ"ז והעתקנו לקמן בפרק א' [סעיף א'] עיי"ש. ועיין לקמן בפרק ו' בנתיב החסד אות ג' שבירנו, דלעשיר בעת דחקו הוא גם כן מצות עשה גמורה כמו להעני. וכן משמע גם כן בספר החינוך, שזה לשון החינוך במצוה תע"ט: לעשות צדקה וכו'. וכתב עוד: ואתה בני אל תחשוב שענין מצות צדקה לא יהיה רק בעני שאין לו לחם ושמלה, כי אף בעשירים הגדולים גם כן תתקיים מצות הצדקה לפעמים כגון עשיר שהוא במקום שאין מכירין אותו וצריך ללוות, ואפילו בעשיר שהוא בעירו ובמקום מכירין, פעמים שיצטרך מפני חולי או מפני מקרה אחר לדבר שהוא בידך ולא ימצא ממנו [נראה שצריך לומר, ממונו] במקום זה, גם זה בכלל מצות הצדקה הוא בלי ספק [רצונו לומר, כי אף שהעשיר בודאי יחזיר לו לבסוף, מכל מקום הקדוש ברוך הוא חושב למצוה זו כאילו הוא עשה עמו צדקה], כי התורה תבחר לעולם בגמילות חסדים ותצוה אותנו להשלים רצון הנבראים בני ברית באשר תשיג ידינו, עיין שם עוד. הרי לפניך כמו שכתבנו דלהעשיר בעת דחקו יש גם כן מצוה גמורה כמו לעני. ועיין מה שכתבנו לקמן בפרק ו' אות ג' בנתיב החסד:

חלק ראשון

דיני מצות הלואה

פרק א

מן התורה. חושן משפט סימן צ"ז [ס"א] עיין שם. וזה לשון הרמב"ם בספר המצוות מצוה קצ"ז: ציונו להלוות לעני להקל לו מעניו (יש גורסים מענינו) ולהרחיב לו. וזו מצוה היותר חזקה ויותר מחויבת מכל מצות צדקה. כי מי שנתבזה וגלה פניו לשאול מיד האנשים, אין צרת עניו כמו צרת המסתתר שירצה להעזר עד שלא יתגלה עניו ויתבזה. והצווי במצוה זו הוא אמרו יתעלה: אם כסף תלוה את עמי, ולשון המכילתא (פ משפטים פרשה י ט): כל אם שבתורה רשות חוץ משלושה, וזה אחד מהן. ואמרו: אם כסף - חובה. אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות תלמוד לומר: העבט תעביטנו - חובה ולא רשות, ער כאן לשונו. וכן הסמ"ג (עשין צ"ג) והחינוך (מצוה ס"ו) וכל מוני המצוות מנו זה למצות עשה גמורה.

וזה וכו'. ולשון אם הכתוב בזה עיין בסמ"ע בסימן הנ"ל (ס"ק א'), שמיישבו בדוחק. ולעניות דעתי נראה בפשיטות, דלשון אם הוא כתוב בשביל סיפיה דהאי קרא (שמות כ"ב כ"ד) דמסיים בו: לא תהיה לו כנושה, דהיינו שלא תדחקנו כשאתה יודע שאין לו עתה לפרוע לך ההלואה שהלוית לו, וזה שייך דוקא אם הלווהו מעות שמלוה להוצאה ניתנה, וכבר הוציא בהוצאה המעות שהלוהו, וכסף אחר לפרוע אין לו. מה שאין כן כשמשאיל לו איזה חפץ וכלי, בודאי לא שייך על זה הלאו דלא תהיה לו כנושה, כשדוחקו אחר כך להחזיר לו החפץ שהלוהו, דבודאי יש בעין אצלו. ועתה מדוקדק מאד לשון הכתוב: אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנושה, מה שאין כן כשתלווהו איזה חפץ וכלי, אתה מותר לדוחקו להחזיר לך. ועוד יש לפרש בפשיטות דקאי זה על עמי הכתוב אחר כך והכי קאמר אם כסף תלוה את עמי וגו' לא תהיה לו כנושה, מה שאין כן לכנעני, כמו שכתוב בתורה.

ומצוה. שבת ס"ג; עיין שם.

ומצוה. חושן משפט שם [סימן צ"ז ס"א].

בשעה וכו'. כן כתב רבינו יונה על אבות (פרק א' משנה ב'), ולשון השולחן ערוך הנ"ל נובע הימנו, עיין לעיל בסוף הפתיחה בנתיב החסד סעיף קטן ט', מה שכתבנו שם בשם החינוך.

דמצוה וכו'. גמרא בסוכה (מ"ט ע"ב): גמילות חסדים - בין בגופו בין בממונו, ועיין שם ברש"י דמשאילו מעות ובהמה וכלים.

אבל בעני וכו'. ולא גרוע ענין זה ממצות צדקה, שצותה התורה בכמה אזהרות להיטיב לו ולתת לעני די מחסורו, שכלול בזה גם כל ענינים הנ"ל, שצריך העני לתשמישיו, אף ששם הנתינה הוא לחלוטין. וכל שכן בזה שהוא מיטיב לו רק לפי שעה, ואחר כך הוא מחזירו בעין דחייב להשאילו, ואפילו אם הכלים הם שוים בערכם יותר מכפי השגת ידו לצדקה, שאין מחויב ליתנם לו לחלוטין, מכל מקום הלא על ידי השאילה לא נפחת רק מעט, ולזה המעט הלא משיג ידו ויחשב כמו שנותן לו צדקה ועדיף ממנה, מפני שאין העני מתבייש על ידה. וזהו הטעם מה שאמרו חז"ל (סוכה דף מ"ט): גדולה גמילות חסדים מן הצדקה. [ועוד ראיה דעל זה שייך שם צדקה ממצות השבת העבוט, שנאמר על זה (דברים כ ד י ג): ולך תהיה צדקה. ואמרינן (בבא מציעא פ"ב.), דלפי שהמלוה על המשכון קונה משכון, לפיכך נקרא זה בשם צדקה, אף דהוא רק לפי שעה שישתמש בו בעליו, ואחר כך יוחזר אליו.] ואין להקשות, אם כן דמצוה להשאיל כלי לכל אדם, לפי מה שכתבנו בריש הסעיף, יהיה כל שואל כלי פטור מאונס, דהא המשאיל נהנה משום פרוטה דרב יוסף [היינו אי

איתרמי ליה למיתב ריפתא לעניא (אם יזדמן לו לתת לחם לעני)]. ואין כל הנאה של שואל דיהיה חייב באונסין, וכעין מה שכתב הר"ן בתשובה סימן י"ט לענין משאיל ספר לחבירו, והובא בחושן משפט סימן ע"ב בש"ך סעיף קטן כ"ט. יש לומר דלאו מצוה גמורה היא כמו במשאיל ספר לחבירו. אמנם אי קשיא הא קשיא, בעני השואל כלי מחבירו ונאנס אצלו, יהא פטור דהא ודאי מצוה גמורה להשאילו, כמו שביררנו, ועדיף ממשאיל ספר לחבירו, ולא נמצא, בדין שיחלק בשום מקום בין עשיר השואל לעני השואל. ואולם כד נעיין היטב, נמצא שלא שייך בזה לומר שהוא משתכר אז למיתב פרוטה לעני, דהא מאי טעמא הוא פטור, משום דהוא עוסק עתה במצות השאלה דחיובו משום צדקה. אם כן הרי הוא נותן עתה צדקה, ונמצא שאין משתכר בזה כלל. אולם לפי זה גם דברי הר"ן קצת מוקשים, דהא אמרו בגמרא (כתובות נ'): מאי דכתיב (תהילים קי ב ג): וצדקתו עומדת לעד זה הכותב ספרים ומשאילן לאחרים. אם כן הרי זה הוא גם כן משום צדקה, ואין שייך שהוא משתכר פרוטה דרב יוסף. ואולם יש לחלק קצת דהתם באמת לאו צדקה היא, דאין זה בכלל די מחסורו, ורק מצוה היא שיעזור לחבירו שיוכל ללמוד תורה. ואסמכו חז"ל אקרא ד"וצדקתו עומדת לעד", ומיפטר למיתב פרוטה לעני, משום דהוא עוסק במצוה. על כן שייך בזה לומר שהוא משתכר בזה. מה שאין כן בזה, דהוא בכלל די מחסורו, ונחשב כמו צדקה לעני, על כן אין שייך בזה שהוא מרויח, מפני שפטור מליתן צדקה. ואף על פי כן עדיין קשה קצת דברי הר"ן דהא מצוי שהספר נפחת מעט על ידי תשמישו, ומה שייך שהוא משתכר פרוטה דרב יוסף. ועיין בתומים (ס"ק י"ח) ובקצות החושן (שם ס'ק ל"ד) שהרבו להקשות על דברי הר"ן, ועיין בנתיבות שם (ס"ק י'ז). כן. וכן כתב גם כן בספר תפארת ישראל בפאה פרק א', דעל הלואה לא נתנו חז"ל שיעור חומש, אם ידו משגת. ומהירושלמי שם בפ"א דקאמר על המשנה, דגמילות חסדים אין לו שיעור, הדא דתימא בגופו אבל בממונו יש שיעור, אין סתירה לזה, דשם בצדקה קאי כדמוכח שם, דשם גמילות חסדים קאי כמה פעמים בדברי חז"ל גם על ענין צדקה. ומכל מקום קצת קשה, לוקמי הירושלמי המשנה גם על גמילות חסדים שבממונו ובגמילות חסדים ממש, דאין שיעור לחיובו אם ידו משגת. ואולי משום דהמשנה קאמרה וגמילות חסדים בלשון רבים, לכך אי מיירי בגמילות חסדים שבממונו כולל כל הענינים שיש בזה, והוא גם צדקה, ובו הלא יש שיעור, לכך קאמר הירושלמי דאיירי בגמילות חסדים שבגופו, דהוא כולל גם כן הרבה סוגים: הכנסת אורחים לשמשם ולכבדם כפי כוחו ולוייתם והכנסת כלה וביקור חולים וקבורה ועוד כמה ענינים, ובכולם אין לו שיעור שפירשו וכו'. במכילתא (פ' משפטים פרשה י"ט) וכן משמע בכתובות ס"ז ע"ב, עיין שם.

אם יבקש וכו'. ולא שייך בזה מה שאמרו במכות דף ג':, דסתם הלואה ל' יום, דהתם כשהלוה אותו תחילה בסתמא אמרינן דמסתמא הלוהו על זמן ל' יום ולא יותר, וכשהגיע זמן זה יכול לתובעו. מה שאין כן בזה, דאיירינן לענין הלואה גופא, שהלווה מפרש לו את דחקו, שהוא צריך על יותר מזה, מסתברא לכאורה דמחויב להלוות לו אם ידו משגת לזה. וכמו שלא נתנה התורה שיעור קצוב, כמה מחויב להלוות לעני, והתם בודאי השיעור כפי השגת ידו, וכנ"ל (בסעיף ד) בשם החינוך, כן הוא הדין לענין זמן הלואה, אבל מכל מקום אין הדין זה ברור כל כך, דאפשר דמצות עשה אם כסף תלוה קאי על זמן דסתם הלואה דהוא ל' יום, דאם לא כן אין שיעור לדבר. אבל לפי זה אם יבוא לפניו אחד שמטה ידו, ובהלואה זו יחזיקו שלא יתמוטט, דבזה מקיים עוד מצוה ד"והחזקת בו" וכדאיתא ביורה דעה רמ"ט (סעיף ו'), האם נאמר דאם הוא צריך על יותר משלושים יום, דאין צריך להלוות לו ולכן נראה דבאיש כזה שהוא מחזיקו בהלואתו שלא יתמוטט צריך להלוות לו, כפי הזמן שצריך לענין זה, אם ידו משגת לזה. ובשארי אנשים צריך עיון, דאם ילוה לאחד על זמן רב, לא יכול לגמול חסד עם שאר אנשים, ועיין ברמב"ם באבות (ג ט 'ו) על המשנה, דהכל לפי רוב המעשה. ולענין שאילת כלים עיין בחושן משפט סימן שמ"א (סעיף א) דבשאילה לא אמרינן דסתמא ל' יום, ויכול לתבעו אחר כך מיד כשירצה. ולענין לכתחלה אם השואל מבאר לו את רצונו שצריך לשאול על איזה זמן, יש לעיין על כמה זמן צריך להלוות לו. ואסמכתא לענין זה נמצא בחגיגה דף כ"ב: דמנא לשבעה יומי לא מושלי אנשי.

אפילו עד וכו'. וכמו לענין גמילות חסדים שבגופו דהוא ביקור חולים, אמרינן בנדרים ל"ט:, דהוא עד ק' פעמים ביום, כן הוא הדין לענין גמילות חסדים בממונו. גם לענין גמילות חסדים גופא מוכח בבבא מציעא ל"א:, דהעבט אפילו ק' פעמים משמע, ולא נצרך תעביטנו אלא לדרשה אחרת, עיין שם.

בין בלי משכון. דהנה בתורה כתיב: אם כסף תלוה וגו', להורות על מצות הלואה דהוא חובה וכנ"ל. ובתר הכי כתיב (שמות כ"ב כ 'ה) אם חבל תחבול שלמת רעך וגו'. ואיתא במכילתא (פ משפטים י ט) על זה: ר' ישמעאל אומר, בא הכתוב ללמדך, שתהא עושה מצוה [היינו להלוותו], ואתה נוטל את שלך [היינו לקיחת המשכון]. ויש לעיין אם כוונת המכילתא ליטול את שלך בעת הלואה גופא, או דילמא מצות הלואה מחויבת אפילו בלי משכון, ואחר כך כשאינו פורע, ליטול את המשכון. אולם מגמרא בבא מציעא ל"א ע"ב מוכח בהדיא דקרא: אם חבל תחבול וגו', בתר הכי איירי ולא בעת הלואה, דאיתא שם על האי קרא דאם חבל תחבול, אין לי אלא שמשכנו ברשות בית דין וכו', ומוכח

שם מרש"י דהכונה הוא דצעק עליו בדין, ושלחו שלוחם לתפוס מטלטליו. הרי דקרא אם כסף תלוה, דבא להורות על מצות הלואה דהיא חובה, איירי אפילו בלי משכון. ועוד ממה שאמר בגיטין ל"ו. נמנעו מלהלוות ועברו על מה דכתוב בתורה (דברים ט ו ט): השמר לך פן יהיה וכו' קרבה שנת השבע וכו'. וקיימא לן במכות דף ג': דהמלוה על המשכון אינו משמט, הרי דהכתוב איירי בלי משכון, ואפילו הכי אם אינו מלווה, עובר על השמר לך וגו'. ועל כרחך דכוונת המכילתא שהבאנו היינו לעשות המצוה אפילו בלי משכון, ואחר כך כשאינו פורעו, ליטול משכון.

אם הוא בטוח. כן נראה מסברא דבלי משכון, על כרחך צריך שיהיה מוחזק בעיניו לגברא דפרענא. ואין להקשות על זה ממכילתא הנ"ל, שצותה התורה לעשות המצוה אפילו בלי משכון, והיינו על כרחך שהוא בטוח בעיניו לגברא דפרענא. ומה זה שאמר הכתוב אחר כך, אם חבל תחבול, והיינו שצעק עליו בדין, וכדפירש רש"י, יש לומר דמיירי דנתקלקל אחר כך. ואפילו אם נאמר דבדברי המכילתא שאמרה, שבא ללמדך שאתה עושה מצוה, ואתה נוטל את שלך משמע יותר דצותה התורה להלוותו בלי משכון, אף אם אינו בטוח בעיניו, ולבסוף כשלא יפרע לו, יביא העדים שלווה בפניהם לבית דין, ויטול ממנו משכון, ויגבה את שלו, מכל מקום נראה לי דהתורה איירי דוקא בהלואת סך מועט, דעל זה בודאי ימצא ממה לגבות, דאין אדם יכול להבריח כל נכסיו, מבלי שישאר לו שמלתו לעורו, והעד על זה שאמר הכתוב: אם חבל תחבול שלמת רעך וגו', אבל סך מרובה בודאי לא חייבהו התורה להלוות בלי משכון, אם אינו בטוח בעיניו, אף שמלוה לו בשטר, שמא יבריח אחר כך את נכסיו ולא יהיה לו ממה לגבות [דמשום זה נקרא מטלטלין, נכסים שאין להם אחריות]. ואם יש לו קרקע ושעבדו לו בשטר את ההלואה שלוה מאתו, יש לעיין. ובזמננו שאין לנו כח לכוף לשלם על ידי בית דין, הדבר פשוט דאין מחויב להלוותו בלי משכון, אם אינו מוחזק בעיניו לגברא דפרענא.

ילווהו. חושן משפט סימן ע' סעיף א'.

אינו מחויב וכו'. דיכול להיות לו הפסד על ידי זה, משום שיוציא המעות אצלו לאחדים, ואינו יכול להרויח בהן. והוא גמרא בבא מציעא ע"ז ע"ב האי מאן דיזיף מאה זוזי לחבריה ופרעיה זוזא זוזא פירעון הוי, אלא דאית ליה תרעומת עלויה (מי שמלוה לחברו מאה זוזים, ופורע לו אחד אחד, זה פרעון, אלא שיש לו תרעומת עליו). ולא מיבעי לשיטת הש"ך בחושן משפט סימן ע"ד סעיף קטן י"ז, דאף בדיעבד אם הלוהו, אינו יכול לכוף להמלווה, שיקבל ממנו מעט מעט, אפילו בתוך הזמן, כל שכן דלכתחלה בודאי אינו מחויב להלוות לו באופן שיפרע לו מעט מעט, אלא אפילו לדעת השולחן ערוך (שם סעיף

ד) דיכול הלוה לפרוע לו מעט מעט, אפילו שלא ברצון המלוה, מכל מקום כיון דמותר לו להיות תרעומת עליו עבור זה, משום דאומר לו אפסדתינהו מינאי, על כל פנים לכתחלה בודאי אינו מחויב להלוות לו באופן זה. ונראה לי דאם ראובן הוא מלוה להיתר עיסקא בפרוטרוט, דצריך להלוות לו גם באופן זה. משום דגם במעט המעות שיביא לו הלוה הזה, יכול להרויח בהן.

מצד הדין. היינו אפילו אם ראובן מתרצה, שיפרע לו שמעון המעות ביחד בראש חודש ניסן, ושמעון משיב שאינו יכול להחזיק המעות אצלו פן יוציאם בהוצאותיו, ועל כן הוא רוצה להקדים לפרוע מעט מעט, ויושלם הפירעון עד ראש חודש ניסן. וכל שכן אם שמעון רוצה להתחיל לפרוע לו מעט מעט מראש חודש ניסן, דבודאי אינו מחויב להלוות לו, כיון שהוא צריך למעות בראש חודש ניסן.

האהבה וכו'. גמרא בעבודה זרה דף ד'.: משל לשני בני אדם - אחד אוהבו ואחד שונאו. מאוהבו נפרע מעט מעט, ומשונאו נפרע בבת אחת. וכונת הגמרא אפילו לאחר שהגיע זמן הפרעון, כדמוכח החושן משפט בסימן הנ"ל בביאור הגר"א וכל שכן בענייננו.

דהוא וכו'. עיין בר"ן בנדרים דף ח'. בדיבור המתחיל עליו וכו', שכתב שם דקבלה בעלמא לדבר מצוה מהניא דומיא דאמרינן, דקבלה בלחוד מהניא לצדקה, כדכתיב (דברים כ, ג כ ד): בפיך זו צדקה, והוא הדין לכל דבר מצוה, עיין שם. וכן נפסק ביורה דעה סימן רי"ג סעיף ב' בהג"ה. ואין להקשות על זה מהא דבבא מציעא צ"ט. בקע לא מצי הדר ביה משאיל, לא בקע מצי הדר ביה משאיל, דעל שאילת כלים אין מצות עשה מיוחדת, מה שאין כן בהלואת מעות וכמו שכתבתי בסעיף ב', עיין שם. אמנם קשה לי מחושן משפט סימן ל"ט סעיף י"ז, עיין שם ובטור (שם סעיף י"ט) דאפילו אם מדעת המלוה נכתב השטר, יכול לחזור בו כל כמה שלא נתן לו המעות, וכל שכן בנידון דידן בהבטחה בעלמא. ואפילו לדיעות החולקין על המחבר עיין שם בש"ך (ס"ק מ"ט), היינו דוקא שם, שמדעת המלוה נכתב השטר, אבל בלי שטר, לכולי עלמא יכול לחזור בו, אף שמתחלה התנדב להלוות לו, ואמאי לא יהיה חייב להלוות לו מטעם נדר וכנ"ל. [ואולי דשם מיירי שהלווה איננו עני, והוא לוה המעות לזמן מרובה, דבאופן זה לא מצינו בתורה חיוב הלואה כדמשמע בסעיף א' דעיקר חיוב המצוה הוא לעניים או לעשיר לזמן מועט, עיין שם. ואפילו בזה יש לעיין אם הוא מצות עשה גמורה, ועיין לקמן בפרק ו' בנתיב החסד סעיף קטן ג'. אבל אם כן היה להם להפוסקים להזכיר דבעני אסור לחזור בכל גווני.] ואולי דשם לא איירי כי אם מדין שעבוד וקנין ולא מדין נדרים, ונפקא מינה אם שאל על הנדר, ועיין ביורה דעה סימן רכ"ח סעיף כ'. [ולפי זה גם בשאילת כלים לפי מה שכתבתי בסעיף ג', דבעני יש חיוב להשאילו, יהיה אסור לחזור

משאילתו אם השואל הוא עני גם לרב הונא, ומטעם נדר אפילו אם עדיין לא בקע בו.] ואפילו אם נאמר, דבעניננו לא שייך נדר, ויכול לחזור בו וכפשיטות לשון השולחן ערוך (שם), מכל מקום יש בו משום מחוסרי אמנה דהוי כמתנה מועטת [בבא מציעא מ"ט.] כיון שמתחלה סמך על דעתו.

אסור וכו'. דלא מיבעי לדעת הרמב"ם בספר המצוות מצות עשה קצ"ה והשולחן ערוך יורה דעה סימן רמ"ט סעיף ו' דסבירא ליה, דהחזקת ידי המתמוטטים בהלואת מעות הוא בכלל צדקה, בודאי אין יכול לחזור בו דהרי הוא כמו האומר: סלע זו לצדקה, דאסור לחזור בו כמו שכתוב ביורה דעה סימן רנ"ח סעיף ו' ובריש סימן רנ"ט. דאף שגמילות חסדים הוא בין לעניים בין לעשירים [עיין בנדרים דף ז'. לענין הפקר], מכל מקום סתם גמילות חסדים הוא עשוי להחזיק ידי המתמוטטים בהלואה כידוע. ואפילו לדעת הרמב"ן דכתב במנין מצותיו (מצוה ט"ז) דהחזקת ידי המתמוטטים אינו בכלל צדקה רק הוא מצוה בפני עצמה, מכל מקום המתנדב לזה לא גרע ממתנדב לצורך בית הכנסת או שאר דבר מצוה דאסור לחזור בו, עיין ביורה דעה סימן רנ"ט סעיף ב'.

אינו מחויב. כן נראה פשוט. ולא דמי לשכיר, דנסתפקנו לקמן בפרק ט' סעיף ז', דאם יש לו ממי ללוות דמחויב ללוות ולפרוע בזמנו, דהתם חוב הוא שחייב לשכיר שנשתעבד לו עבור פעולתו, מה שאין כן בעניננו. ומכל מקום נראה לי דאם בהלואה זו יחזיק ידו שלא יתמוטט לגמרי ויצטרך לבריות, דאין יכול לפטור עצמו מזה, דאף דאין זה בכלל המצוה דאם כסף תלוה, מכל מקום הלא לא נפיק זה מכל מה שאמר הכתוב (ויקרא כ ה ל ה): וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו. ואמרו חז"ל (בספרא פ בהר פרשתא ה): החזק בו עד שלא יפול ויצטרך לבריות. ומצות החזקה כולל בכמה סוגים, כמו שכתב הרמב"ם (פ י ממתנות עניים ה ז), דצריך לעשות עמו שותפות, או להמציא לו מלאכה וכיוצא בזה, וזה גם כן לא גרע מזה.

כאילו יש וכו'. בדין זה נסתפקתי מתחלה, אם זה מקרי יש לו מעות, כיון דהגיע זמן הפירעון ומוכן הוא לפרוע, או דילמא כיון שהם אצל אחרים ומחוסר גובייא מקרי כאילו עתה אין לו, ודומיא דמאי דאמרינן בבבא בתרא קכ"ד. לענין בכור, דאינו נוטל פי שנים בחוב, ואפילו הגיע זמן פירעון קודם שמת אביו, דהוי ראוי מטעם זה כדאיתא בחושן משפט (סימן רע 'ח סעיף ג). ואמנם באמת אין ראיה מבכור, דשם שאני דכתיב (דברים כ א י ז), בכל אשר ימצא לו, ואין זה מצוי לו [וכעין דאמרינן ומצאתה דאתי לידיה משמע]. ונראה לי דזה תלוי במה דקיימא לן לענין בעל חוב, דאם יש להלווה מעות, אינו יכול לסלקו בנכסים אחרים, כמו שכתב בחושן משפט סימן ק"א (סעיף א), וכתב שם

המחבר בסעיף ד', אם יש לו מעות בפיקדון אצל אחר, הוי כאילו המעות ברשותו, ואינו יכול לסלקו בנכסים אחרים, ומשמע שם ברמ"א בסעיף ד' בהג"ה, דהוא הדין אם יש לו מעות בהלואה אצל אחרים, והגיע זמן פרעון, דגם כן אינו יכול לסלקו בנכסים אחרים, ומוציאין המעות ונותנין לבעל חוב. וביאר שם הגר"א (ס"ק ט"ו) הטעם דסבירא ליה להרמ"א דבהלואה גם כן כיון דהגיע זמן פירעון המעות הם ברשות המלוה, והכי נמי בענייננו מקרי כאילו המעות ברשותו, ואינו יכול לפטור עצמו מלהלוות. [ועיין בש"ך שם סעיף קטן ב' שכתב ונראה דרצה לומר וכו', והלכך כשאין המלוה מקפיד וכו'. ואין סתירה לענייננו, דאפשר דגם הוא מודה דלכתחלה, אם בא לשאול לבית דין אין מורין לו לעשות כן. ובלאו הכי פשטא דלישנא דהרמ"א משמע כהגר"א, וכן משמע בסמ"ע סימן פ"ו סעיף קטן ה' דלהרמ"א. אחר שהגיע הזמן דינו כפקדון בזה.] אבל באמת כל זה הוא רק לדעת הרמ"א, אבל הרשב"א סבירא ליה, דאף בהגיע זמן פירעון לא מקרי כאילו הוא ברשותו, והוי רק כנכסין משועבדין, עיין בסמ"ע וט"ז שם. ונמצא לפי זה דדיננו הנ"ל תליא באלו שני הדיעות, ועל פי זה כתבתי דברי שבפנים בשם יש אומרים.

בפקדון וכו'. מדברי המחבר בסימן ק"א סעיף ד' הנ"ל.

אין לו רשות. דכשיבוא לבסוף לתבוע פקדונו, בודאי מחויב להחזיר לו תיכף ולא ניתן לו רשות, רק להשתמש קודם שיבוא, כן פשוט ומוכח בסמ"ע שם סעיף קטן ט"ז בשם הראב"ד, עיין שם.

קיבל על עצמו. ואין מצד הדין חיוב עליו שיעשה ככה, כדי שיוכל להלוות לאחרים, כי המצוה ד"אם כסף תלוה את עמי" איירי רק במי שיש לו כסף משל עצמו, כמו שכתבנו למעלה (סעיף י"ב), ורק אם עושה כן מצד חסד בעלמא, יש לו מצוה. וכל זה דוקא במעות של פיקדון, אבל אם יש בידו מעות של הלואה, דמדינא הם עתה שלו, מחויב להלוות מהם אם אין צריך להם לפרנסת ביתו, ורוקא כשהוא מכיר לפי הענין שלא יבוא מזה ריעותא להמלוה שלו, דאם יש לו ספק אם יפרע הלווה הזה לזמן שקבע הוא עם המלוה שלו, אין רשאי לוותר ממון אחרים, אלא אם כן קיבל על עצמו שהוא בעצמו יפרע להזמן שקבעו.

מוטב וכו'. ומיירי בשכולם שוים במעלה, דאם האחד הוא מבני עירו ושארי האנשים אינם מבני עירו, או שהאחד עני והשאר הם עשירים בודאי הוא קודם.

פרק ב

ואפילו וכו'. עיין בחושן משפט סימן צ"ו בסעיף ו' בהג"ה, שפסק כדעת מהרי"ק. ואפילו לדעת הש"ך שם בסעיף קטן ט' דמסכים להיש חולקין, היינו דוקא שם שיש להבעל הנאה מהממון שלוותה או שהפקידו אצלה, וכמו שכתב הש"ך שם בהדיא בסוף דבריו,

מה שאין כן בענייננו. ואם היא משערת שעל ידי מניעת הלואה לא יהיה הפסד לה. בודאי יש לה להלוות, דהוא נכלל במה שכתבנו אם היא יודעת וכו'.

דבר מועט. דלא גרע זה מצדקה דמותר לקבל מהם דבר מועט מטעם זה, וכמו שפסק ביורה דעה סימן רמ"ח סעיף ד' ועיין שם בפתחי תשובה (ס ק ד). ומה שכתבנו או שהיא יודעת, הכל חד טעמא. ומכל מקום מסתפקנא אם מחויבת להלוות אף באופן זה אחרי דמכל מקום המעות אינם שלה, ורק מותרת להלוות ולא חייבת. ועיין בפרק א' סעיף י"ג ובנתיב החסד שם באות כ"ד דפיקדון אף דמותר להשתמש בו, ויכול גם כן להשית עצות בנפשו להחזיר הפקדון לבעליו בזמנו, אפילו הכי אין מחויב להלוות, כיון דבאמת המעות אינם שלו. ויש לחלק דשם כיון דדרך בעל הפיקדון לבסוף לתבוע פקדונו, על כן לא מקרי זה כאילו יש לו עכשיו מעות, מה שאין כן בענייננו. כיון שיודעת שאין הבעל מקפיד על זה, הרי הוא כאילו הרשה לה בהדיא שתלוה גמילות חסדים מממונו. ומכל מקום עדיין לא ברירא לי מלתא שהיא עוברת בעשה אפילו באופן זה, כיון שמכל מקום המעות אינם שלה וצריך עיון. ומכל מקום מצד מדת החסד בודאי מוטל עליה להלוות כיון שברשות הבעל הוא.

אבל וכו'. כתובות דף ע"ב.

צריך. יורה דעה רמ"ו סעיף י"ח.

פרק ג

או לאשה. היינו אפילו בלי משכון כשהיא בטוחה בעיניו, וכנ"ל בפרק א' סעיף ח'. וזה בשאין לה בעל, אבל ביש לה בעל, נראה דאינו חייב להלוות, אלא אם כן מכיר בהבעל ובטוח בעיניו, שיתרצה לפרוע חובות אשתו, ועיין לעיל בפרק א' בנתיב החסד אות י"ג. אם פקר וכו'. אף דביורה דעה סימן רנ"א סעיף ב' איתא, דאפילו לתיאבון אין מחויבין לגמול עמו שום טובה לא להחיותו ולא להלוותו, עיין בפתחי תשובה (שם ס ק א) שמסיק בשם הבכור שור, ועוד כמה תשובות לדינא, דלתיאבון מחויבין להחיותו כשיטת התוספות. וכן בביאור הגר"א שם (ס ק א), כתב דהעיקר כשיטת התוספות דמחויבין להחיותו ולהלוותו. ועיין שם עוד בביאור הגר"א, שכתב על מה דהביא הבית יוסף ראיה דהרמב"ם אינו סובר כשיטת התוספות, דראיה ההיא אינה מוכרחת. וכדבריו כן הוא, דבפרוש המשנה להרמב"ם בפרק חלק ביסוד הי"ג מוכח בהדיא שגם הוא סובר כשיטת התוספות. [הג"ה ועיין בפרק י"ג מהלכות רוצח ושמירת נפש הי"ד, והועתק דבר זה גם כן בחושן משפט סימן ער"ב סעיף י"א, שכתב דמצוה לשנוא אותו עבור זה, והוא גמרא ערוכה בפסחים קי"ג ע"ב. [ומשמע שם בגמרא דאפילו לא התרו בו כלל לזה, כיון שהיא עבירה שמפורסמת בישראל לאיסור, כי הגמרא מיירי שם באיסור עריות. ומה שכתב ברמב"ם ובחושן משפט הנ"ל והתרו בו, משום שרצה

לכלול גם שארי עבירות שאינם מפורסמים לאיסור.] ולכאורה סותר את עצמו בזה למה שכתב ביסוד הי"ג הנ"ל].

לתיאבון. לאפוקי אם הוא להכעיס דינו כעובד עבודה זרה, כמבואר בחושן משפט בסימן רס"ו סעיף ב'.

כל וכו'. הרמב"ם בפרק חלק הנ"ל.

הוא וכו'. חושן משפט סימן רס"ו סעיף ב' הנ"ל.

וכן. חושן משפט סימן שפ"ח (סעיף י"ג) עיין שם. וכל שכן דאין לגמול עמו חסד. ומה דאיתא במדרש קהלת רבה (פרשה ז', ד), כתיב (שמואל א, כ ה א): ושמואל מת, וסמוך ליה: ואיש במעון ומעשהו בכרמל. אמר הקדוש ברוך הוא: הכל צווחין וטופחין על מיתתו של צדיק, והרשע הזה יושב ועושה מרזחין, ללמדך שכל הכופר בגמילות חסדים, כאילו כופר בעיקר [ועיין בחלק שני סוף פרק ז' שכתבתי ביאורו]. אבל דוד המלך ע"ה מה היה עושה היה גומל חסד לכל, אומר כן אפילו הורג או נהרג או רודף או נרדף גומל חסד אני לו כמו לצדיק, הדא הוא דכתיב (תרילים י ג ו): ואני בחסדך בטחתי יגל לבי בישועתך אשירה לה' כי גמל עלי. אין כונת המדרש רודף בעת הרדיפה להרוג את חבירו לגמול עמו חסד, אחרי שהתירה התורה אז את דמו. ועוד מאי רבותא דנרדף דקאמר המדרש אלא נראה שכוונת דוד המלך ע"ה היה נגר מה שאמר נבל הכרמלי (שמואל א כ"ה י) היום רבו עבדים המתפרצים איש מפני אדניו, ולקחתי את לחמי ואת מימי וגו' ונתתי לאנשים וגו'. על כן אמר דוד שאני אינני מתנהג כן, אלא אני גומל חסד אפילו לעבד שנרדף מפני אדוניו, וכן לאדונו הרודפו. אי נמי מה שאמר רודף רמז לשאול שהיה רודפו, והיה מותר להרגו, וכמו שאמרו חז"ל (ברכות ס"ב.) על מה שכתוב (שם כ"ד י'): ואמר להרגך ותחס עליך, ואף על פי כן התחסד עמו דוד כמה פעמים והחזיר לו צפחת המים אשר מראשותיו ואת חנית המלך, כמו שכתוב (שם כ ו כ ב) וגם שאול בעצמו הודה על כל זה כי הוא מתנהג עמו בדרך חסיד וצדיק וכמו שכתוב (שם כ"ד י', ז'), ויאמר אל דוד צדיק אתה ממני וגו'. אי נמי רודף בעת המלחמה קאי ובאופן המותר. ומה שאמר הורג או נהרג רצונו לומר מכה או מוכה. אי נמי כפשטיה וקאי אעת המלחמה וכנ"ל.

שהוא וכו'. דהרי אמרו (מגילה כ"ה.) האי מאן דסני שומעניה שרי לבזוייה, הרי דסמכינן על מה דסני שומעניה להתיר לאו דלא תונו איש את עמיתו והוא הדין הכא. ואין לומר דהכא לענייננו שאני, ותדע דהלא מומר אוכל נבילות לתיאבון בודאי שרי לבזוייה, ואילו להלוותו עדיין הוא מחויב בזה לשיטת התוספות דמרבינן מלכל אבידת אחיך לא דמי,

דראייתנו הוא רק דמה שנתחזק בעיר הוא חשוב לממש, ולהא מילתא הני תרי עניני שוין כנ"ל.

פרק ד

בדבר וכו'. גמרא בפסחים קי"ג ע"ב על קרא דכי תראה חמור שונאך וגו', ומי שרי לסנויי ליה והכתיב (ויקרא י"ט י"ז): לא תשנא וגו', אלא דחזי ביה דבר ערוה כולי עלמא נמי מסני סני ליה ומאי קאמר שונאך, אלא לאו דחזי ביה איהו בלחודיה דבר ערוה, ואפילו הכי צותה התורה לפרוק ולטעון עמו, וכמו שהועתק דין זה בחושן משפט סימן ער"ב סעיף י"א עיין שם, והוא מלשון הרמב"ם פרק י"ג מהלכות רוצח ושמירת נפש הי"ד. והוא ממש כעין מה שכתב הרמב"ם בפירוש המשנה בפרק חלק (ביסוד הי"ג), דכיון שהוא מאמין עדיין בעיקרי הדת, צריך לגמול חסד עמו.

מצוה בשונאו וכו'. דאיתא בבא מציעא דף ל"ב ע"ב, דאוהב לפרוק ושונא לטעון, אף דבכל מקום פריקה קודמת לטעינה משום צער בעלי חיים, אפילו הכי בזה מצוה בשונא כדי לכוף יצרו, ופשוט דהוא הדין בעניננו. ומה שחלקתי בין שונא לשונא, דהנה בתוספות שם דיבור המתחיל לכוף וכו', כתבו דלא קאי זה אשונא דקרא דמצוה לשנוא אותו, אלא בשונא דעלמא. ואף שבפסחים קי"ג ע"ב משמע שם בתוספות דהם סוברים, דאפילו שונא דקרא מצוה להקדימו, בשולחן ערוך חושן משפט סימן ער"ב סעיף י' בהג"ה סתם בהדיא כדעת התוספות בבבא מציעא הנ"ל וכמו שכתבנו בפנים. וכן כתב הנמוקי יוסף בשם הרמב"ן. [ומה שכתב הש"ך בסעיף קטן ב' בשם הב"ח, דאף בדעביד איסורא, המעיין בב"ח יראה דעיקר ראייתו הוא מלשון הרמב"ם שהוא כלשון השלחן ערוך, ובאמת אינה ראיה כלל, ואדרבא ראיה להיפוך, דהמחבר מיירי בתחלה בסעיף י' בסתם שונא, ובסעיף י"א מיירי בשונא שבתורה, וכן כתב הגר"א בביאורו עיין שם.] אך זה מיבעי לי בעניננו לענין שונא דעלמא, שמצוה להקדימו לאוהב כדי לכוף יצרו וכנ"ל, אם הוא אפילו להקדימו לקרוב ועני, וכמו בענין פריקה וטעינה, דאף דבכל מקום פריקה קודמת משום צער בעלי חיים, אפילו הכי מצוה יותר להקדים טעינת השונא כדי לכוף יצרו, הוא הדין בעניננו לענין מצות הלואה ושאר חסד, דאף דבעלמא הקרוב קודם, אפילו הכי כדי לכוף את יצרו עדיף, וזה גופא מיבעי לי גם לענין פריקה וטעינה אם נזדמן לו שני אנשים לענין פריקה או טעינה או להשבת אבידה ואחד מהן קרוב ואחד מהן שונא - איזה מהן קודם, דבודאי בשני אנשים שוים ואחד מהן קרוב, מסתברא דמצוה להקדימו כמו לענין שאר חסד, ומשום ומבשרך לא תתעלם, אך לענין שונא, אפשר דהשונא קודם כדי לכוף את יצרו, וצ"ע.

מצוה וכו'. וכמו לענין צדקה דההגון הוא קודם, וכדמוכח בבא קמא ט"ז ע"ב בגמרא בעת אפך וגו' הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנים, כן בודאי לענייננו. וברור אצלי דהוא הדין לענין פריקה וטעינה, ההגון הוא קודם, אף ששניהם פריקה או טעינה וכן לענין השבת אבידה. ותמיה לי על באר הגולה שם בחושן משפט (ס"ק צ') שכתב דפריקה קודמת משום צער בעלי חיים [היינו באוהב לפרוק ושונא לטעון ובשונא דקרא שצריך לשנוא אותו], דאפילו בלא טעם זה כגון ששניהם לטעינה גם כן ההגון הוא קודם וכנ"ל. ואף שהדבר פשוט מצד עצמו מכל מקום אביא גם כן לזה ראיה מן המשנה דהוריות י"ג; האיש קודם לאשה להשבת אבידה. ופירש הרמב"ם שם משום דהאיש חייב בכל המצות, מה שאין כן האשה. ואם כן כל שכן בזה דאיירינן דחזו ביה שבא על הערוה, דעובר על התורה במזיד, והוא הדין בשאר איסורים כשעובר עליהן במזיד, דהוא גרע מאשה שלא נצטותה על איזה מצוות, דבודאי איש ההגון הוא קודם לו.

פרק ה

ישראל וכנעני וכו'. בבא מציעא דף ע"א. תני רב יוסף, אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, עמי וכנעני עמי קודם, פשיטא, ומשני לא צריכא דאפילו לכנעני בריבית ולישראל בחנם.

ושניהם וכו'. כן כתב בספר אגודה והוא פשוט.

אם וכו', שם.

ואין וכו'. כן כתבו המפרשים וכן משמע פשטיות הגמרא (שם).

הואיל וכו'. כן כתב בספר אגודה.

ודאי וכו'. טעמו דמשום דהוא צריך המעות לפרנסתו בשביל זה ימות העני ברעב והרי אפילו מיראת דבר השמיטה הזהירה התורה (דברים ט ו ט) השמר לך וגו' קרבה שנת השבע וגו' ורעה עינך באחיך האביון וגו', וקל וחומר בזה שאין לו שום חשש בהפסד קרן, רק מניעת הריוח, שיהיה בו חטא, אם לא ילוה לו. ונאמר (ויקרא כ ה ל"ה): וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו, ופירשו זכרונם לברכה (ספרא בהר פרשתא ה', א), דהכונה החזק בו כדי שלא יתמוטט לגמרי ויצטרך לבריות. ואם כן בענייננו, אם ישמיט את עצמו מלהלוות לו, בעל כרחו יהיה צריך להיות מיד נודד ללחם.

אבל אם בא וכו'. דממה שאמרו (בב מ ע"א) עמי וכנעני משמע שהם שניהם לפנינו.

כשיודע בודאי וכו'. וראיה לזה ממה שכתב בשולחן ערוך יורה דעה סימן רנ"א סעיף י"א, דאם בא עם הארץ לפנינו מת ברעב, חייב להחיותו אף על פי שהוא ספק אם יחסר אחר כך לתלמיד חכם, עד כאן לשונו. משמע דאם ודאי יחסר לו, אף על פי שאינו עדיין לפנינו, יש לו למנוע את עצמו כדי להקדים לתלמיד חכם, והכי נמי בענייננו, לענין עובד

גילולים וישראל. אך יש לדחות קצת, דהתם כיון שיודע שחסר לחם לתלמיד חכם הרי החיוב מוטל לפרנסו, ואף שלא בא עדיין לפנינו, מה בכך, והוא ככל חיוב צדקה שמוטל על בעל הבית להשגיח על העני לפרנסו אפילו אם העני בוש לפשוט יד לבקשו, מה שאין כן לענין הלואה מסתברא כל זמן שלא בא לפנינו לבקש הלואה אין מוטל לעת עתה חיוב על בעל הבית, וממילא יוכל ליתן להכנעני, וכשיבוא אחר כך הישראל, תו אין עליו חיוב, כיון דאין לו, מכל מקום נראה כמו שכתבתי דהוא כמו שאמרו בקידושין ל"ג.: יכול יעצים עיניו מקמי דלימטי זמן חיובא, דכי מטי זמן חיובא הא לא חזי ליה (לפני שיגיע זמן החיוב, שהרי כשמגיע זמן החיוב אינו רואה), תלמוד לומר (ויקרא י"ט ל"ב): ויראת מאלהיך. הרי דכיון שיודע שבקרוב יבוא עליו חיוב מן התורה אף שלעת עתה לא בא החיוב עליו, אין לו לבקש טצדקי (עצות) להפטר ממצוות, והכי נמי בענייננו. וגם ראיה זו יש לדחות קצת, דהתם בעצימת עיניו כונתו להפקיע עצמו ממצוה וכדמשמע מפירוש רש"י שם, אבל הכא במה שמקדים את עצמו ומלוה להכנעני כונתו רק להרויח עתה ממון על ידי זה, וממילא נפקע אחר כך המצוה, שאין לו מה להלוות עוד לישראל. גם ראייתנו מקידושין הוא רק לשיטת הסוברים דעל הלואת כנעני בריבית אין מצות עשה, אבל לדעת הרמב"ם שם דהוא מקיים בזה מצות עשה דלנכרי וכו' אין ראיה לאיסור. ומכל מקום בעני שצריך להלואה, דעל הלואה כזה יש מצות עשה דוהחזקת בו וחי אחיך עמך והוא מהח' מעלות שבמצות צדקה, כמו שכתב בשולחן ערוך יורה דעה סימן רמ"ט סעיף ו', לכאורה נראה דלא גרע מצדקה דצריך להשים עין עליו לטובה אפילו קודם שבא אליו, כיון שיודע שבודאי יבוא אליו, והוא דומה להא דיורה דעה הנ"ל לענין עם הארץ ותלמיד חכם. ועכשיו אין לדחות להקל משום דהוא מקיים בהלואתו לכנעני בריבית מצות עשה לדעת הרמב"ם, דהא שם בצדקה גם כן מקיים הוא מצות עשה בנתינתו לעם הארץ, ואפילו הכי כיון שיודע שיחסר על ידי זה אחר כך לתלמיד חכם אסור, והכי נמי דכוותיה, כן נראה לעניות דעתי.

י"א דאפילו וכו'. כן כתב במגילת אסתר בשורש ו' בביאורו על ספר המצות להרמב"ם דבזה משני שם דלא תקשה אמאי דמשני שם בגמרא ב"מ (ע"א.) לא צריכא דאפילו לכנעני בריבית וכו' ממה דאמר בעבודה זרה דף כ'; דלר' יהודה להקדים נתינה דגר למכירה דכנעני לא צריך קרא, משום דגר אתה מצוה להחיותו, ואם כן כל שכן בענייננו. דאיירי בישראל גמור דעדיף מגר, ולזה כתב דהרבותא הוא דשם הטעם משום דהוי דבר מועט כמו שכתבו התוספות שם דבור המתחיל ור' מאיר [ואף דכתבו התוספות שם עוד סברא משום דלגר הוא שוה הרבה, ואם כן בעלמא דליכא סברא זו גם על דבר מועט יש רבותא, לא הזכירו

האחרונים סברא זו משום דמשמע להו דזה איננו עיקר ההיתר ורק לשופרא דמילתא כתבו זה. ותדע דבחולין קי"ד ע"ב לא הזכירו התוספות דבר זה וכתבו רק דהוא דבר מועט]. ואשמועינן התורה דבענייננו לענין הלואה חייב להלוות לישראל בחנם, אפילו אם על ידי זה ימנע ממנו ריוח מרובה [אך להרמב"ם שם דסבירא ליה דפסוק לנכרי וכו', הוא מצות עשה תו אין ראיה לדין זה עיין שם]. וכן כתב בפני יהושע בבבא מציעא דף ע"א, עיין שם. והיש אומרים השני הוא דעת השער המשפט בסימן צ"ז שמצדד כן במסקנא, עיין שם. והנה הראיה שהביא השער המשפט לסברתו מהשבת אבידה, עיין בפני יהושע הנ"ל, שהביאה ודחה אותה. והנה באמת קושיא זו הנ"ל נוכל לתרץ בפשיטות, דאי מנבילה הוה אמינא דשם הלא איירי בגר תושב שהוא עני ואין לו, ואתה מצווה להחיותו, מה שאין כן בענין הלואה דמיירי אפילו בעשיר, דלא שייך בזה שימנע את עצמו מריוח כדי לקיים וחי אחיך עמך, וקא משמע לן הקרא דאף על פי כן מחויב להלוותו. [ומצאתי בספר גור אריה על התורה שהזכיר גם כן סברא זו]. ואם כן נוכל לאמר דבענייננו גם כן בריוח מועט, ואפילו הכי איצטריך קרא. ומה שכתבנו בפנים דכן משמע קצת מרמ"א בסימן י'. הוא ממה שכתב שם ביסוד השלישי ראיה מבבא מציעא דף ע"א הנ"ל לסברתו, דאף בענין ממכר וקנין טוב יותר להשתתף עם ישראל ואף דעל ידי זה יצטרך להוסיף על הקנין, ושם בוראי הלא רוקא בדבר מועט, ואם כן הכי נמי בענייננו.

בכדי שיעור וכו'. דביותר מזה היינו שאין ידו משגת להלוות סך גדול כזה בלי ריוח נראה דלכולי עלמא מותר להלוות לכנעני בריבית, שלא הקדים התורה לישראל בחנם, אלא באופן שבלי הזדמנות הכנעני היה מחויב להלוות לישראל בחנם, כגון שהיה בתוך שיעור כדי השגת ידו, וכדלעיל בפרק א' סעיף ד' בשם החינוך, ובזה העדיפה התורה להלוותו בחנם אף כשהכנעני רוצה ליתן לו רבית, מה שאין כן ביתר מכדי השיעור דגם בלי הכנעני, אינו מחויב להלוותו פשיטא דבזה שנזדמן לו כנעני שרוצה ליתן לו ריבית לא ימשך עליו החיוב להלוות לישראל.

ופשוט דהוא הדין לענין וכו'. ואף דאין זה צריך ראיה, מכל מקום מפני שמצוי בעוונותינו הרבים לעבור על זה אביא ראיה גם כן. דהא על האי קרא גופיה קאמר בבבא מציעא נ"ו:, עיין שם, דשכירות ליומיה ממכר הוא עיין שם. ועיין לקמן בחלק ב' פרק כ"א סעיף ד' מה שנכתוב שם בזה.

ואפילו אם הכנעני מוסיף וכו'. הנה הרמ"א בתשובה סימן י' הביא ראיה לדין זה, מהא דבבא מציעא דף ע"א הנ"ל, דמוטב להלוות לישראל בחנם מלכנעני בריבית, אף דהוא מפסיד על ידי זה. וכתב שם עוד, ואין לומר דזהו דוקא התם שאינו מפסיד משלו, אלא

שאינו מרויח, אבל במקום שמפסיד משלו כי הכא, אינו צריך להקדים לישראל [כהא דפרק מי שהחשיך קנ"ג ע"א, דמחלק שם בין כיסו למציאה ובשאר מקומות]. זה אינו דהא בהדיא גרסינן בפרק קמא דעבודה זרה (כ' ע'א): לא תאכלו כל נבילה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי (דברים י"ד כ"א). אין לי אלא לגר בנתינה ולכנעני במכירה. לגר במכירה מנין תלמוד לומר וכו', לכנעני בנתינה מנין תלמוד לומר וכו' דברי ר' מאיר. רבי יהודא אומר: דברים ככתבן, לגר בנתינה ולכנעני במכירה וכו', עיין שם בגמרא. וקאמר שם דלר' מאיר קאי קרא לאקדומי נתינה דגר למכירה דכנעני, ור' יהודא כיון דגר אתה מצוה להחיותו, וכנעני אי אתה מצוה להחיותו, לא צריך קרא להקדים. ואם כן נאמר דעל כרחך לא פליגי ר' מאיר ור' יהודה אלא לענין לאצרוכי קרא להיות גר קודם, אבל לדינא כולי עלמא מודים דגר קודם לכנעני, ואף על פי שמפסיד בקרנא שלו, מכל מקום הוא מחויב לקיים: לגר אשר בשעריך תתננה. אם כן הוא הדין בנידון דידן, מחוייב כל אדם לקיים מיד עמיתך קודם, עכ"ל. ולעניות דעתי ראיה זו יש לדחות, דשם בגר תושב שהוא עני, הצריכה התורה להפסיד קרן כדי להחיותו, מה שאין כן לענין עשיר מנ"ל. אך הראיה השלישית שהביא שם לדין זה לכאורה ראיה חזקה היא. וזה לשונו, דעל כרחך הא דמפרש קרא דעמיתו הוא קודם לכנעני, מיירי אפילו היכא דמוזיל הכנעני דקיימא לן [בעירובין מ"ו:], ר' מאיר ור' יהודה, הלכה כרבי יהודה. ור' יהודה קאמר הכא דלאקדומי לא צריך קרא, אם כן הא דקאמר הכתוב: או קנה מיד עמיתך, מיירי כשמוזיל גביה, דאם בשויין הכתוב מדבר, לא צריך קרא דפשיטא הוא, אלא שמע מינה דהכי קאמר, דאפילו בכנעני במעות ולחברו בהפסד, מכל מקום חבירו קודם, עד כאן לשונו בקצרה, ועל כרחך כונתו היכא דהוא נוגע רק לדבר מועט, דאי לאו הכי פשוט וברור, דאין מחויב בדבר הזה. ואין להקשות על דברי רמ"א מהא דאיתא בחושן משפט בסימן קע"ה סעיף מ', עיין שם לענין מצרנות ופוסק שם בסעיף מ"א, במה דברים אמורים, כשיכול למוכרה לישראל בדמים שנותן הכנעני, אבל אינו חייב למוכרה לישראל בפחות, ומשמע שם מן הסמ"ע (ס"ק ע"ג) דאפילו דבר מועט אין חייב להוזיל. יש לומר אין הכי נמי דחיוב אין עליו, אבל מצוה יש עליו בזה וכמו שכתבתי. ונפקא מינה לענין לכפותו בזה, דהא המחבר קאי על מה דכתב בסעיף מ', דהיו משמתינן ליה וכו' וקאמר דבאופן זה לא שייך זה. ודע דנראה לי דוקא בדבר שאין מקחו ידוע, אבל בדבר שמקחו ידוע, והכנעני רוצה ליתן לו כפי המקח, והישראל רוצה שיוזיל לו המוכר מן המקח, לא צותה עליו התורה בזה, דאפילו אם לא היה כאן הכנעני, גם כן אין מחויב

להוזיל, וכן לענין אם יכול לקנות מן הכנעני כפי המקח הידוע, והישראל המוכר רוצה שיוסיף לו מעט, אין מחויב בזה.

דאז וכו'. והקרוב לומר דאפילו אין צריך הכלי להשתכר רק להשתמש בו, כיון דעני הוא ואין לו במה לקנות, הרי מחויב להשאיל לו מתורת צדקה, וכנ"ל בפרק א' סעיף ג', ומה בכך שמפסיד על ידי זה הריוח של השכר כיון שידו משגת לכך, ועיין.

דאיש וכו'. נובע מהא דאיתא בהוריות י"ג ע"א, דלהשיב אבידה האיש קודם לאשה, מפני שהאיש חייב במצות יותר, וכדפירש שם הרמב"ם במשנה, אם כן הוא הדין לענין הלואה. [הג"ה. ולפלא שלא הועתק המשנה זו ברמב"ם וטור שולחן ערוך, וצריך עיון.] ומה שכתבתי דבזמן ששניהם עניים, האשה קודמת, הוא מהא דאיתא ביורה דעה בסימן רנ"א סעיף ח' דלהאכיל, האשה קודמת לאיש, מפני שמתביישת לשאול על הפתחים, ואם כן נראה דהוא הדין בענייננו, דעל ידי הלואה שהוא מלוה להעני, מצוי הוא שעל ידי זה מחזיק בידו שלא יפול ויצטרך לבריות, ומקיים בזה המצוה דומטה ידו עמך והחזקת בו, וכדאיתא ביורה דעה בסימן רמ"ט ס"ו, אם כן ממילא האשה קודמת. אך על עיקרא דדינא דשולחן ערוך יש לעורר הרבה, דלכאורה פשטיות המשנה דהאיש קודם לאשה להחיות, משמע דבכל דבר שהוא להחיות - האיש קודם, ורק לכסות האשה קודמת, משום דבזיונה בחסרון הכסות גדול מהאיש, וכמו שפירש הרע"ב בהוריות שם. ומה שתירץ הבית יוסף בטור שם סימן רנ"א (אות ח') דהמשנה איירי לענין טביעה בנהר וכהאי גונא, הוא דוחק גדול. ועוד מהירושלמי שהביא שם הבית יוסף בעצמו, מוכח דמה שאמרה המשנה להחיותו לא איירי בענין סכנת נפשות [דאי לאו הכי אמאי אמר שם בירושלמי דכסות אשת חבר קודם לחיי עם הארץ, הלא סכנת נפשות ממש בודאי מחויב להקדים לעם הארץ. ומה דמשמע שם מהש"ך ס"ק ט"ז, דאפילו לענין פיקוח נפש כסות החבר הוא קודם, בעל כורחך צריך לומר דכונתו לא פיקוח נפש ממש, אלא מזון קורא פיקוח נפש, מפני שחיי אדם תלויין בזה, וכן כתב בחכמת אדם (כלל קמ"ה ס 'א) בהדיא לדינא], אלא לענין להאכילו. ומה דהקשו מכתובות ס"ז. דאיתא שם בברייתא, דיתום ויתומה שבאו להתפרנס, מפרנסין את היתומה תחלה, אפשר מפני שלא הגיעה עדיין למידה זו לחזור על הפתחים, מחוייבין הגבאים ליתן לה תחלה, כדי שלא תבוא למידה זו, שאין דרכה של אשה בכך. מה שאין כן היכא שכבר היא חוזרת בלאו הכי על הפתחים, האיש קודם להקדימו להחיותו, מפני שהאיש חייב במצוות יותר [ודלא כש"ך שם בס"ק י"ב]. ומכל מקום לענין הלואה נראה דהאשה קודמת וכמו שכתבנו בפנים, דאם לא ילוה לה, יוכל להיות שתצטרך לחזור על הפתחים. אמנם מצאתי אחר כך בשיטה מקובצת על כתובות בדף ס"ז. בשם הרשב"א שמפרש, ההיא

דאמרו שם דלענין פרנסה היתומה קודמת, היינו לכסות דוקא [ומשום שאין דרכה לחזור על הפתחים להשיג מעות על כסות, מה שאין כן באיש]. מה שאין כן לענין מזון האיש קודם, וכדמשמע פשטיות המשנה בהוריות דלהחיות, האיש קודם, עיין שם. ואם כן ממילא לדידיה לענין הלואה גם כן נראה דהאיש קודם [אם לא שהם באים ללוות כדי לעשות כסות]. ומכל מקום לא רציתי לסתום כן בפנים משום דרש"י שם בכתובות פירש שם בהדיא דקאי על מזונות, וכן הרמב"ם (פ"ח ממתנות עניים הט"ו) וטור שולחן ערוך (סימן רנ"א ס, ח') פסקו כולם דלענין מזונות גם כן האשה קודמת.

ואם וכו'. מקורו מהא דפסק ביורה דעה סימן רנ"ב סעיף ח' בהג"ה, עי"ש.

פרק ו

באו. בבא מציעא דף ע"א. והעתקתיו לעיל בריש פרק ה', עיין שם.

והעני. כמו שכתב באגודה לענין כנעני וישראל והבאתיו בפרק ה' סעיף ג', עיין שם.

ואפילו וכו'. דסתמא אמרו: עני ועשיר - עני קודם, ולא חילקו בזה אם הוא קרובו ומעירו. והטעם הוא דאצל העני כשמלוהו, מצוי שמקיים גם כן המקרא דומטה ידו והחזקת בו, וגבי עשיר אינו מקיים, כי אם מצות אם כסף תלוה וגו'. ומסתברא דהעני קודם אפילו לרבו מובהק. ודע עוד דברמב"ם ושולחן ערוך (חושן משפט סימן צ"ז ס"א) נזכר דלהעשיר יש גם כן מצוה להלוותו, ולא נזכר שהוא מצות עשה [ואך בסמ"ע שם בסימן צ"ז (ס"ק א') נזכר דיש מצות עשה], ובתחלת המאמר הזכיר מצות עשה להלוות לעניי ישראל, משמע דעיקר המצות עשה הוא על עניים ובעשירים הוא רק מצוה בעלמא, משום מאי דאמרינן בעלמא (סוכה מ"ט): גמילות חסדים נוהג בין לעניים בין לעשירים, דהכונה המדה קדושה של חסד נוהג לכל, אבל אינו מוכרח דהוא מצות עשה, דומיא דמאי דאמרינן שם, דהוא נוהג בין בגופו וכו', ופירש רש"י, מלוה לו בדרך אף דהיא מצוה רבה כדאמרינן בסוכה שם, אבל אינו מצות עשה, וכן לענין הספד המתים וכהאי גונא, וגם אפשר דקאי הגמרא על חסד שבגופו דהוא נוהג אף לעשירים, אולם באמת יש הוכחה דהוא מצות עשה והדין עם הסמ"ע הנ"ל, מהא דאמרינן במכילתא (פ' משפטים פרשה י"ט): כל אם ואם שבתורה רשות חוץ מג', וזה אחד מהן. אם כסף תלוה חובה. אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות תלמוד לומר: והעבט תעביטנו, חובה ולא רשות. הרי אף דהעבט תעביטנו מיירי בעניים, מכל מקום מזה הוכחה דהאי אם חובה. ואם כן הלא בפסוק זה כתב גם כן את עמי, דהוא קאי על עשיר, כדמשמע בגמרא (ב"מ ע"א), ואם כן ממילא תרוייהו חובה. וכתב שניהן להראות דהעני קודם לו במעלה אבל חובה הוא בשניהן. [ולפי זה ניחא מאוד לישנא דגמרא שם עני ועשיר עני קודם, משמע דעשיר לחודיה יש בו גם כן מצות עשה, אלא דאם מתרמי נגד העני, העני מקדימו. ומה דאמר בגמרא שם, עמי וכנעני עמי קודם לאו דוקא,

דבכנעני ליכא מצוה להרבה פוסקים אפילו בריבית, ואפילו לדעת הרמב"ם (פ"ה מהלכות מלוה ולוה ה"א) הוא דוקא בריבית, אבל בלא ריבית בודאי ליכא מצוה כלל וכמעט איסור עשה, עיין שם בספר המצוות (עשין קצ', ח), ואם כן מאי קאמר "קודם" לפי הסלקא דעתך דגמרא שם בבבא מציעא דאיירי הברייתא בלא ריבית. ואם כן על כרחך האי לישנא דקודם, לאו דוקא ונקטיה אגב אידך]. אך לישנא דהרמב"ם שכינוהו לזה בשם מצוה, ולא כתבו מצות עשה, קשה. ומצאתי פשר דבר לעניות דעתי בזה שיש חילוק בדבר, והוא אם העשיר דחוק למעות אלו של הלואה, כי לפעמים באיזה מקרה דחוק להעשיר בעניניו גם כן על סך גדול כמו להעני על סך קטן, ואז יש על זה גם כן מצות עשה גמורה, כמו אם מלוה להעני. ועל זה כתבה התורה: אם כסף תלוה את עמי את העני - להורות דבין לעמי בין לעני יש חיוב דאורייתא להלוות לו, כיון שהוא גם כן דחוק עתה למעות. אבל אם אינו באופן זה, הוא רק מצוה בעלמא מפני מדה הטובה של חסד. ומצאתי סעד לדברי בדברי החינוך (מצוה תע"ט) העתקתיו לעיל בסוף הפתיחה (נתיב החסד אות ט'), עיין שם, שמוכח בהדיא לסברתו שם דלהעשיר בעת דחקו יש מצות עשה גמורה להלוותו, ואף על פי כן הקדימו התורה להעני גם באופן זה, דבאופן זה הלא מיירי הכתוב דאם כסף תלוה וכמו שכתבתי, ואף על פי כן כתב הכתוב את העני להורות דהוא קודם וכדאיתא בגמרא.

הוא וכו'. גמרא שם. ונראה לי אפילו קרובו צריך המעות רק לכסות, ושאינו קרובו צריך למזון, אפילו הכי קרובו עדיף, כל שאין בו חשש סכנת נפשות. וראיה ממה שפסק בחידושי רע"א (יורה דעה סימן רנ"א סעיף ג') דהקרוב קודם, אפילו לתלמיד חכם, ובתלמיד חכם הלא כסותו קודם למזון עם הארץ, אם כן, כל שכן בקרוב. אך מתשובת חתם סופר יורה דעה סימן רל"ד נראה לכאורה בהפכו, ובעל כרחך דהוא פליג על חידושי רע"א, וצריך עיון.

כל ששהה וכו'. מהא דאיתא ביורה דעה בסימן רנ"ו סעיף ה', ועיין שם בבית יוסף בשם הירושלמי דהוא הדין לענין עני המקבל צדקה, שיהיה נקרא קבוע בעיר זו, צריך י"ב חודש, וממילא דהוא הדין לענין הלואה שגילתה התורה דעניי העיר קודמין, ואף דרמ"א הגיה שם דיש אומרים ל' יום, הלא המקור הוא מן הסמ"ק שכתב, ועתה מרוב הגלות נהגו העם ל' יום. ונראה לי, דזה אין שייך כי אם בצדקה, מפני שמצוי רוב עניים שצריך לפרנס אותם, ועל כן שינו את הענין בשבילם, וזה אין שייך כל כך במצות קדימת עניי העיר לענין הלואה. ועוד דשם גופא אין פסיקא כל כך איך לנהוג אם כהשולחן ערוך או כהרמ"א, עיין בשולחן ערוך אורח חיים סימן תכ"ט באליהו רבה ופרי מגדים שם, ואם כן הבו דלא להוסיף עלה.

ואם קנה וכו'. בבא בתרא דף ח':
או שדעתו. שולחן ערוך יורה דעה שם.
הקרוב קודם. כן מוכח בגמרא ורש"י בב"מ שם, עיין שם.
דהוא וכו'. וקצת ראיה מכתובות ס"ז.: יתום ויתומה שבאו להתפרנס, מפרנסין את היתומה ואחר כך היתום, מפני שהאיש דרכו לחזור על הפתחים, ואשה אין דרכה לחזור, הרי דמשום שיכול להשיג במקום אחר, על כן נדחה אף דבאמת איש חשוב מאשה לענין השבת אבידה, והוא הדין לענייננו.
הוא קודם. וראיה ממאי דקיימא לן לענין השבת אבידה, דהשבת אבידת אביו קודם לחבירו, ולא אמרו אלא דרבו קודם לו, והוא הדין לענין שאר טובות אשר בין אדם לחבירו, וממילא דהוא הדין לשאר קרובים, ועוד ממה דכתיב (ישעיה נ"ח ז'): ומבשרך לא תתעלם. ולענין אם אחד מעירו ואחד מעיר אחרת יש לעיין, דלכאורה זה שמעירו הוא קודם, ויש לדחות דבשלמא לענין עני הצריך התורה לזה שמעירו, דמוטל על הבעל הבית להשגיח יותר על העניים שמעירו לפרנסם וגם להלוותם כדי להחזיק ידם שלא יתמוטטו לגמרי. מה שאין כן בעשיר אפשר דשניהם שוה. ואין להביא ראיה ממה דאיתא בחושן משפט סימן קע"ה סעיף נ', דשכן העיר קודם לענין מכירת קרקע, דעל כרחך שם אינו דומה לענייננו, דשם דוחה מעלת שכן אפילו למעלת קורבה, ובענייננו בודאי מי שהוא קרוב עדיף משכן, וצריך עיון.
באו וכו'. נלמד מהא דיורה דעה סימן רנ"א סעיף ט', עיין שם.
או עניים. והם צריכים כולם למזון או לכסות. דאי אחד צריך למזון ואחד לכסות, כבר כתבנו לעיל בסעיף א' דהצריך למזון הוא קודם, מהא דיורה דעה הנ"ל סעיף ז'. וגם בספרי (פרשת ראה פסקא קט"ז) איתא לענין צדקה דהתאב תאב קודם [והובא ברש"י בחומש (דברים ט"ו ז')], ומסתמא דהוא הדין לענייננו. ומטעם זה נראה לי עוד, דאם שניהם צריכים ההלואה למזון או לכסות, ואחד עני ואחד אביון [אביון הוא המדולדל ביותר, ועל כן צריך מאוד להדבר, ומשום זה נקרא בשם אביון, שהוא תאב לדבר, עיין בבא מציעא קי"א ע"ב וברש"י שם], האביון קודם להעני, כי הוא צריך יותר, דאף דלענין תשלומי שכר שכיר איתא בבבא מציעא קי"א ע"ב דעני קודם להאביון, שם הטעם משום דאביון הורגל לבושת ולא כסיף למתבעיה להבעל הבית עבור שכרו, מה שאין כן לענין הלואה מסתברא דדמי לצדקה לדבר זה כיון דהוא צריך יותר. ונראה לי עוד דמשום הכי לא נקטה התורה בקרא דאם כסף תלוה ענין הלואה לאביון, משום דקרא איירי אפילו בלי משכון, ורק שיהיה בטוח אצלו, וכנזכר לעיל בפרק א' סעיף ח', וזה אינו מצוי באביון שהוא המדולדל ביותר,

אבל היכא דהביא לו משכון או שנזדמן שהוא בטוח אצלו, הוא קודם להעני, כן נראה לעניות דעתי.

אחד מהם וכו'. שם ביורה דעה סימן רנ"א סעיף ט' ובסימן רמ"ב סעיף ל"ד.

דהוא הדין שאר קרובים. ולענין עניי עירו הביא בפתחי תשובה יורה דעה בסימן רנ"א ס"ק ג' בשם תשובת שמש צדקה, דהם קודמין אפילו לתלמיד חכם. ולעניות דעתי יש לעיין בזה טובא, אחד ממה דפסק בתשובות חתם סופר יורה דעה סימן רל"ד, דהא דעניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת, דוקא אם שניהם צריכים למזון או לכסות, אבל אם אחד צריך ללחם צר ואחד צריך לכסות, מי שצריך ללחם הוא קודם. ובתלמיד חכם הלא קיימא לן דכסותו קודם למזון עם הארץ, וכדאיתא בירושלמי דהוריות, הרי דמעלת התלמיד חכם גדולה יותר ממעלת עניי עירו, וממילא יש לו דין קדימה נגדם [ועיין במה שכתבנו לעיל בסוף סעיף קטן ד']. ועוד ממה שפסק ביורה דעה סימן רנ"ב סעיף ד', דתלמיד חכם מותר לפדותו אפילו בדמים מרובים, ואין חוששין אצלו מפני תיקון העולם, והטעם דעל מה שאנו מסייעין לתלמיד חכם, אין לך תיקון העולם יותר מזה, שממנו יוצא הוראה לישראל, ובענייננו גם כן אין לנו להקדים לעניי עירו נגדו.

באו. יורה דעה סימן רמ"ב סעיף ל"ד לענין השבת אבידה, והוא הדין לענין הלואת ממון.

ואם. שם. ולענין מפרק משאו שאני, כדי שלא להשהות המשא על אביו.

וכל זה וכו'. שם בהג"ה.

יוכל להשמיט וכו'. מקורו מהא דאיתא ביורה דעה סימן רנ"א סעיף י"א לענין עם הארץ ותלמיד חכם, והוא הדין לענין קרוב ושאיננו קרוב. ועיין לעיל בפרק ה' בנתיב החסד סעיף קטן ט', שביארתי הדבר בארוכה. ודע דלפי המתבאר שם דמצוה של הלואה לעשיר אינו כי אם כשבא לפניו, וכל זמן שלא בא לפניו [וגם לא גילה לו על ידי שלוחו], אין עליו לעת עתה חיוב הלואה כלל. אם כן בענייננו, אם היו שניהם עשירים ואחד קרובו ואחד איננו קרובו, יש לדון בה טובא, דאפשר דמחויב להלוות לאינו קרובו, כשבא מתחלה לפניו, אף שיודע שלבסוף יבוא קרובו, כיון שעדיין לא בא לפניו, אין חל עליו חיוב ההלואה דקרובו, ואין לו לפטור את עצמו מחמת חסד זה ממצות חסד לשאינו קרובו. ואולי דמשום ומבשרך לא תתעלם איכא, אף שלא בא עדיין לפניו, וצריך עיון.

אבל אם וכו'. דלא אתי ספק ומוציא מידי ודאי מצות עשה.

מוטב יותר. דעל הקרובים מוטל יותר שייטיבו עמו, דבשני מקומות חזינן דפרטה התורה להקדים קרובים: אצל הלואה, וכדכתיב (שמות כ"ב כ"ד): את העני עמך, ודרשו (ב"מ ע א) ענייך קודמין לעניי עירך. ואצל צדקה, וכדכתיב (דברים ט"ו ז'): מאחד אחיך וגו'. וכי

היכי דלענין צדקה נפסק הדין ביורה דעה סימן רנ"ז סעיף ח', דהחיוב מוטל העיקר על הקרובים, עיין שם, כן נראה לכאורה דהוא הדין לענין הלואה. ומה שכתבנו דאם הוא צועק וכו', כן כתב בחכמת אדם (כלל קמ"ז הלכה י') בשם הרדב"ז לענין צדקה, עיין שם, והוא הדין לענייננו.

אין וכו'. מסימן רנ"א סעיף ה': מי שנתן ממון לגבאים לצדקה וכו', עיין שם. והוא הדין לענייננו. וכבר כתב בנודע ביהודה תניינא חלק חושן משפט סימן נ', דאם מסר מנה לאדם, אף שאינו גבאי קבוע, ואמר תן מנה זו לעניים כפי רצונך בזה, באמת נעשה כגבאי צדקה למעות אלו, כיון שיש לו טובת הנאה לחלק לעניים כפי רצונו, ואין לו דין שליח אלא דין גבאי ממש, עד כאן דבריו.

על איזה וכו'. דלענין כנעני וישראל הלא נאמר (ויקרא כ"ה י"ד): וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה וגו', ואמרו חז"ל בספרא (פרשת בהר פרשתא ג, א): אם תרצה למכור, מכור לישראל חבירך, והוא הדין לענין קנין. והוא הדין לענין שכירות, דשכירות ליומא ממכר הוא. ולענין קרוב, ושאינו קרוב, הלא כתיב (ישעיה נ"ח ז'): ומבשרך לא תתעלם, ולענין עני ושאינו עני, איתא באבות (פרק א' משנה ה'): ויהיו עניים בני ביתך, ועיין בפירוש המשנה להרמב"ם שם והובא זה ביורה דעה סימן רנ"א סעיף ו', וגם משנה זו גופא הובא לענין להקדים לשכור ישראל לכנעני בבבא מציעא (ס) סוף פרק הזהב, עיין שם.

דין ענייני העבוט

פרק ז

אחד. גמרא פרק המקבל דף קי"ג. וחושן משפט סימן צ"ז סעיף ו'.

לוה לחבירו וכו'. כתב בספר נתיבות המשפט שם (ס ק א'), וזה לשונו, ונראה דבעיסקא שהוא פלגא מלוה ופלגא פיקדון דבעד פיקדון ודאי דמותר לתפוס, דהא החוב לא בא מחמת הלואה, דכשנשתמש או הוציאו לצרכו - גזל הוא בידו וכחוב הבא מחמת גזילה דמי, רק בעד הפלגא מלוה אסור לתפוס. אמנם כשתופס חפץ אחד ששוה בעד הכל, אין בו איסור, דעיקר התפיסה הוא משום פלגא פיקדון, אף שאפשר לו לתפוס חפץ קטן בעד הפלגא פיקדון ותופס בכיוון חפץ גדול כדי שיהיה בידו גם נגד הפלגא מלוה. וראיה לזה מבבא מציעא דף ל'; דבעי התם, שוטחה לצרכו ולצרכה מאי, ופשיט מהא דהכניסה לרבקה ודשה, כשירה. בשביל שתינוק ותידוש, פסולה, ומשני שאני התם, דכתיב (דברים כ"א ג'): אשר לא עובד בה מכל מקום, עיין שם. הרי מוכח דבמקום דליכא גזירת הכתוב מותר, כשמכוין בשביל דבר המותר ובשביל דבר האסור, עד כאן לשונו. ומיירי דלא זקף העיסקא במלוה [ומקרי זקיפה במלוה משעה שהיה לו עמו חשבון בעסק זה

וקבע לו זמן לפירעון, ולדעת היש אומרים שם בסימן ס"ז סעיף י"ד, משעה שכלל עמו כל החשבון שהיה לו עמו בעסק זה ביחד], דאי לאו הכי, לא עדיף עיסקא משכר כתף, דעובר בלא תבוא, משעה שזקפו במלוה. וגם מיירי בחפץ שאין צריך להלוה להשתמש בו, כגון שיש לו אחר לתשמיש זה, דאי לאו הכי, בין שהוא כסות יום או כסות לילה או שאר כלים שצריך להשתמש בהן, אף דלא עבר בהלקיחה על הלאו דלא תבוא, מכל מקום יש עליו מצות עשה דהשבת העבוט בכל עת להרמ"ה וכדלקמן בפרק ח' סעיף ה' עיין שם בנתיב החסד סעיף קטן י"ח. כל זה ביארנו לפי שיטתו (של הנתיבות), אבל באמת עיקר דבריו תמוהין מאוד, דמסוגיא זו גופא מוכח ראיה להיפך, דלא צריך לקרא דאשר לא עובד בה, רק אם נסבור דבעלמא לצורכו ולצורכה מותר, מה שאין כן אם נסבור דלצורכו ולצורכה אסור וכמו שנפסק באמת אצלנו וכמבואר ברמב"ם (פרק י"ג מגזילה ואבידה הי"א) וטור שולחן ערוך (שם סימן רס ז סעיף י"ח), תו אין צריך קרא לשתינוק ותדוש, דפסול, וקרא דאשר לא עובד בה איצטריך לרבות דאפילו עלה עליה זכר דלא עשה בעצמו מעשה כלל, גם כן פסולה משום דניחא ליה.

ועיין בהגהות מרדכי (ב"מ פרק ב') בשם רבנו תם ועוד פוסקים, דסבירא ליה דמה דבעיא בגמרא דלצורכו וצורכה אסור, היינו מדינא ולא משום גזירה דרבנן בעלמא, וכן משמע דעת רש"י בפסחים כ"ו ע"ב דיבור המתחיל נזדמנו, עיין שם. ואפילו לפי דעת התוספות בבא מציעא ל'. דיבור המתחיל לצורכו, דמה דבעינן בגמרא דלצורכו ולצורכה אסור, היינו מדרבנן שמא ישהנה אחר השיטוח יותר מכדי שיעור לצורכה ואתיא לידי קלקול, באבידה שאני משום דבעל אבידה גופא אינו מקפיד על זה מה שהמוצא גופא מתהנה בעת השיטוח לצרכה. ואף דמשמע מתוספות שם דיבור המתחיל בשביל, דלפי סלקא דעתך דגמרא כשר בפרה מדאורייתא, אם מתכוין בשביל שתינוק ותידוש ורק מדרבנן משום שמא ימשוך הדישה אחר שתפסק מלהניק, יש לחלק בפשיטות, דשם לא עשה מעשה יתירה בהכניסה בשביל שהתכוין שתדוש גם כן. ובזה נוכל לחלק גם כן באבידה דשם כששוטחו לצורכו וצורכה אין בשטיחה גופא מעשה יתירה במה שעושה אותה גם לצורכו, ואין שום היכר בזה דהא אין מרבה בשטיחה בשביל זה. מה שאין כן בעניננו, שלוקח בכוונה חפץ גדול כדי לזכות גם בעד פלגא דהמלוה, וכמו שכתב הנתיבות, מנין לנו להתיר ליקח משכון ולכוין לזכותו בעד פלגא דמלוה בשביל שזוכה אז גם בעד פלגא דפקדון. ואחר כך התבוננתי בענין זה ומצאתי ראיה ברורה כדברינו לאיסור ואפילו אם לא היה לו שום חפץ אחר ליקח כי אם זה הגדול, כיון שהוא מתכוין בלקיחתו גם בשביל הלואה, דהלא קיימא לן בפסחים כ"ה ע"ב בכל האיסורים, דאפילו לא אפשר

וקמיכוין אסור [רצונו לומר, שהולך בשוק של עובדי כוכבים בשביל איזה ענין לצרכו ומתכוין גם להריח מתקרובת עבודה זרה, וכן בכל האיסורים כדמוכח מהסוגיא שם], ואם כן פשוט דהוא הדין גם בעניננו הדין כן. וכן מוכח בהדיא בסוף הסוגיא שם בדף כ"ו ע"ב דאם נסבור לא אפשר וקמיכוין אסור, יהיה מדינא גם באבידה לצורכו ולצורכה אסור, וכן בפרה בשביל שתינוק ותידוש אסור, ולא צריכנא לתירוץ דאשר לא עובד בה, רק אם נסבור לא אפשר וקמיכוין מותר.

והלא ידוע דאנן קיימא לן כרבא דלא אפשר וקמיכוין אסור וכמו שכתב הרי"ף שם [וגם דהלא פלוגתייהו הוא רק אליבא דר' יהודה ולא אליבא דר' שמעון כדאיתא שם בגמרא דלדידיה גם אביי מודה דאסור, וידוע דאנן קיימא לן כר' שמעון בדבר שאינו מתכוין, ממילא לא אפשר וקמיכוין אסור], אם כן ממילא לצורכו ולצורכה מדינא אסור לפי זה, וכמו שמשמע מדברי רש"י שם ריבור המתחיל נזדמנו, עיין שם היטב. [הג"ה ולפי דברינו ניחא מאוד במה שהשמיט הרי"ף בבבא מציעא האבעיא בגמרא לצורכו ולצורכה, ולא העתיק רק הברייתא דנזדמנו לו אורחים, משום דסמך אמה שכתב בפ"ב דפסחים דקיימא לן לא אפשר וקמיכוין אסור, אם כן ממילא לצורכו ולצורכה אסור, כדמוכח מהסוגיא שם. ומה שהעתיק הרי"ף הטעם משום עינא או משום גנבי, היינו דמשום טעם זה אפילו נתכוין לצורכה בלבד אסור בנזדמנו לו אורחים. ולא אבין דברי הרא"ש בבבא מציעא שם שכתב הטעם דצורכו ולצורכה אסור משום דאזלינן לחומרא. והלא לפי ההלכה דקיימא לן לא אפשר וקמיכוין אסור הלא בודאי אסור, ולא משום דאזלינן לחומרא. ודע דמפשטות הסוגיא דפסחים הנ"ל דתלי הענין בלא אפשר וקמיכוין משמע כדעת רבנו תם ועוד פוסקים המובא בהגהות מרדכי בפרק ב' דמציעא דבאבידה מדינא אסור בלצורכו ולצורכה וכן בפרה, ודלא כדעת התוספות בבבא מציעא הנ"ל דסבירא ליה דאפילו אם נימא דאסור הוא רק משום דשמא ישהנה יותר מכדי שיעור שצריך לצורכה ואתיא לידי קלקול]. וכן בפרה בשביל שתינוק ותידוש גם כן פסול מדאורייתא, ועל כרחך כמו שכתבנו למעלה דהקרא אשר לא עובד בה צריך לרבות אפילו עלה עליה זכר דלא עשה הוא מעשה כלל מכל מקום פסולה כיון דניחא ליה. [ודע דמסוגיא זו דפסחים הנ"ל שאוסר לצורכו ולצורכה למאן דסבר לא אפשר וקמיכוין אסור מוכח כשיטת הר"ן בשבת פרק האורג דאסור לנעול את ביתו לשמרו אם על ידי זה הוא צד גם צבי שבתוכו ודלא כהרשב"א עיין שם היטב]. היוצא לנו מכל הנ"ל לדינא, דאסור לתפוס משכון בעד עיסקא אלא אם כן כשאינו מכוין לזכות רק בעד חלק הפיקדון שבעסקא לבד, ואפילו אין לו חפץ אחר קטן ממנו לתפוס גם כן אסור וכנ"ל. ואפילו בעד חלק הפיקדון גם כן אינו מותר, אלא אם כן לא זקפו עליו במלוה וכנ"ל בתחלת דברינו.

או ששותק. דבקרא דלא תבוא אל ביתו, לא נזכר דדוקא בזרוע. ומה שנזכר בגמרא (בב"מ קי"ג) ניתוחי דהיינו שמנתק ממנו, הוא דווקא בשפוגעו בשוק אבל כשנכנס לביתו ונוטל

שם בעצמו את המשכון בלי רשות בעליו, בין בפניו ובין שלא בפניו פשוט דעובר בלאו זה. וכן משמע בשיטה מקובצת על האי סוגיא, דאתה נכנס לביתו של ערב, בשם הרמ"ך, עיין שם. ובדברינו יבואר היטב דברי התוספות בבא מציעא קט"ו. דיבור המתחיל אלמנה, שכתבו דלא יחבול ריחים ולא תחבול בגד אלמנה, בא לאסור ניתוח המותר במקום אחר [היינו לשליח בית דין או לדידהו גם לאדם אחר מדאורייתא], ואף על גב דסתם חבלה בבית משמע, אם אינו ענין לחבלה בבית שאסור במקום אחר, תנהו ענין לניתוח. והא דאפקיה בלשון חבלה ולא בלשון ניתוח, כדי לעבור במשכון בשני לאוין, עד כאן לשון התוספות. וכתב על זה הגאון ר' עקיבא אייגר בגליון משניות וזה לשונו: ולא זכיתי להבין, הא הב' לאוין הם לאו דלא יחבול ולאו דלא תבוא, ואי נמי הוי כתיב לא ינתח והיה נוטלו מביתו היו גם כן ב' לאוין, דהרי בנטלו מביתו פשיטא דיש בו משום לא ינתח, ועובר גם כן על לא תבא, עד כאן לשונו. ולדברינו ניחא בפשיטות, דאי הוי כתיב בלשון ניתוח הוה אמינא דדוקא כשמנתק בחזקה, דכן הוא לשון ניתוח, כמו ניתוקי, כמו שכתב הרי"ף, אבל כשנכנס לביתו ובעליו שותק או שנוטל שלא בפניו, אימא דאינו עובר כי אם בלאו דלא תבוא, שכולל אפילו באופן זה כמו שכתבנו, להכי כתיב סתם בלשון חבלה, דמורה על חפץ שנוטל מביתו בתורת משכון בלי רשות בעל הבית, דכן הוא לשון חבלה ובין בפניו או שלא בפניו, להורות דבכל גווני עובר בשני לאוין.

להרבות עליו. מדכתב בתורה בחוץ תעמוד וגו', ואף דמוציא לו הלווה המשכון מדעתו, כמו שכתוב: והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך וגו', אפילו הכי אסרה התורה למלוה ליכנס לפנים, שמע מינה דכניסה לצורך העבוט אסור בכל גווני. וכן מוכח ממה שפסק בחושן משפט סימן צ"ז ס"ו בהג"ה, דאפילו אם ביקש המלוה רק ליכנס לבית הלווה ולכתוב כל מה שבביתו [היינו כדי שלא יבריחם], אין בית דין נזקקין לו ליכנס לביתו כלל, ועיין שם בסמ"ע (ס"ק ח') הטעם דמדהקפידה התורה וכתבה, בחוץ תעמוד, משמע דכניסה לצורך העבוט, אפילו לא יעבוט אותו שם - אסור. ועיין בביאור הגר"א שם, שגם הוא כתב שם כעין זה. וכן משמע מרמב"ם פרק ב' ממלוה ה"ב שכתב, טען שיש לו והחביא אותן והרי הם בתוך ביתו, אין מן הדין שיכנס לביתו לא הוא ולא שליח בית דין, שהתורה הקפידה על זה, שנאמר: בחוץ תעמוד. אבל היו מחרימין על מי שיש לו, ולא יתן לבעל חוב, עיין שם. והיינו אפילו לא יקח אחר כך המשכון בעצמו, רק יברר אחר כך לבית דין שיש לו, והם יכפוהו לזה. וממילא כל שכן בעניננו דנוטל העבוט גם כן לבסוף, דאסור. ואפשר דעובר על ידי זה גם על הלאו דלא תבוא אל ביתו וגו', מלבד מה שעובר על מה שאמרה תורה, בחוץ תעמוד, דאין ראיה גמורה מנתינת הלוה

את המשכון, דאולי מפני היראה או מחמת כיסופא עבד, דעבד לוה לאיש מלוה. וגם לפי מאי דאיתא בירושלמי פרק המקבל, הטעם על מה שהזהירה התורה לא תבוא וגו', כדי שלא יברור לו המלוה בעידית דהיינו משכון יפה, אלא יעמוד בחוץ, גם כן נראה דאסור ליכנס לבית בשביל העבוט בכל גווני. ומכל מקום מסתברא דאם מעצמו ביקש הלוה להמלוה שיכנס לביתו ויתן לו שם משכון, דמותר, כיון שמדעת הלוה נכנס לביתו, וכמו לענין לאו של כלי אוכל נפש דפסק בחושן משפט סימן צ"ז (סעיף י"ג), דאם נתן לו הלוה מדעתו, אפילו שלא בשעת הלואה, דמותר לקבל, וכהאי גונא לענין שמיטה [בגיטין ל"ז:], דאם אמר לו "אף על פי כן" יקבל הימנו, עיין שם. ונראה דבזה גם כן מותר אפילו בכלי אוכל נפש כיון שמדעתו הוא. אך מכל מקום נראה דצריך המלוה ליזהר כשנכנס לבית הלוה, שלא לברור לו שם משכון הנאות לו לרצונו וכנ"ל, כי אם מה שיתן לו הלוה אותו יקבל.

אסור. כן איתא בגמרא (ב"מ קי"ג). ודעת תוס' דהוא מדרבנן, כדי שלא יבוא ליכנס לביתו, והרמב"ם (שם פ"ג ה ד) והטור שולחן ערוך (שם סעיף ו') משמע דסוברים דהוא מדאורייתא, דביתו לאו דוקא הוא, אלא הוא הדין או כל שכן דלא ישמט בחזקה מה שעליו או ממה שבידו בפגעו בחוץ, כן כתב הסמ"ע (שם ס"ק ז') ועיין בתוספות יום טוב (פ"ט משנה י"ג). ובאמת כן איתא בספרי (פרשת כי תצא פסקה רע"ו) בהדיא דגם בחוץ עובר בלאו דאורייתא, והיינו כשחוטף בזרוע.

לרבות שליח בית דין. דאי לאו הכי יכתוב: ואשר אתה נושה בו יוציא וגו', על כן אמרינן דוהאיש אשליח בית דין קאי. וכדי ליישב פשטיה דקרא לפי דרשת חז"ל, נראה לי שהוא על פי מה שאמרו חז"ל (סנהדרין צ"ט), כל המעשה חבירו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו, שנאמר (שמות י"ז ה): ומטך אשר הכית בו את היאור, וכי משה הכהו, והלא אהרן הכהו, אלא משום דמשה היה המעשה לזה. והכי נמי לפי מה שכתב הרא"ש, דהשליח בית דין כופהו שיכנס לביתו ויוציא המשכון, לפיכך נקרא הדבר על שמו. וזהו מה שאמרה התורה: והאיש אשר אתה נושה בו, היינו השליח בית דין דאתה נושה את החוב על ידו, יוציא אליך היינו במה שעל ידי כפייתו הלוה מוציא לחוץ את המשכון. וכל שכן להתנא הסובר בגמרא (שם קי"ג) דשליח בית דין דינו כלוה ומותר ליכנס לפנים לביתו ולמשכנו, דבודאי ניחא האי קרא כפשטיה כמו שכתבנו, דאשר אתה נושה בו היינו השליח בית דין דאתה נושה על ידו, והוא יוציא אליך כמשמעו. ובפרט לפי מאי דמוכח בירושלמי ב"מ פרק המקבל בשם ר' סימאי דהאי קרא דוהאיש וגו', רק אשליח בית דין קאי ולא אלוה, עיין שם, מוכרח לפרש פשטיה דקרא כמו שכתבנו.

גם כן אסור. דאף דאין שליח לדבר עבירה, ולא נקרא הפעולה על שמו, מכל מקום הלא השליח בעצמו עושה איסור [דכיון דלאו שלוחו הוא, איך יכול לחטוף חפץ של חבירו והוא בכלל גזלן [ועיין בחושן משפט סימן צ' סעיף א' וסימן שנ"ט סעיף ו' דאף בעל הבית הממשכן שלא ברשות בית דין נקרא גזלן], ואין יכול לזכות בידו מטעם תופס לבעל חוב, דאין שליח לדבר עבירה, וכמו שכתב הקצות החושן סימן ק"ה (ס"ק ד'), דכל התפיסות שאדם תופס בעד חבירו דמהני דוקא באופן דלית ביה משום הלאו דלא תבוא אל ביתו, דאי לאו הכי אין שליח לדבר עבירה, ע"ש], ואם כן ממילא עובר המשלח בלאו דלפני עיור. ומלבד זה מצוי מאוד שהשליח הוא שוגג בזה, שאינו יודע כלל שיש איסור בזה, ולדעת כמה פוסקים (הובאו בסמ"ע סימן שמ"ח ס"ק כ') היכא שהשליח הוא שוגג, יש שליח לדבר עבירה, דלא שייך בזה דברי הרב וכו', ואם כן המשלח עובר בלאו דלא תבוא אל ביתו וגו'. ולבד כל זה כיון דהזהירה התורה אפילו לשליח בית דין, שהוא הולך ברשות בית דין לעמוד בחוץ דוקא, כל שכן איש דעלמא שהוא רוצה בעצמו להיות שלוחו דהמשלח, שאסור לו ליכנס בפנים. ואולי דשליח בית דין עדיף מניה דהוא חשוב כמו המלוה עצמו ולכך אסרה התורה, ומכל מקום מטעמים הנ"ל נראה דאסור.

יש לעיין. דלטעם הראשון שכתבנו בסעיף קטן ז' דהשליח הוא בכלל גזלן, מותר בזה שאינו נוטל מעצמו, ולטעמים אחרים גם בזה יש לאסור. ומכל מקום במקום הדחק שהוא רואה שבלי המשכון יפסד החוב לגמרי, אפשר שאין למחות ביד המיקל בזה, דהוא יכול לסמוך על שיטת הסוברים, דאף בשוגג אין שליח לדבר עבירה. ועיין בטור סימן צ"ז מה שכתב בשם הרמ"ה, עיין שם.

אפילו וכו'. כי אז אינו עומד המשכון כלל ברשות המלוה, רק ברשות הלוה, עיין בבא מציעא צ"ח ע"ב.

אסור השליח בית דין. חושן משפט שם סימן צ"ז סעיף ו'.

וכל שכן המלוה גופא. לדעת הרמב"ם (פרק ג ממלוה ה ד) דנתוקי בשוק, אסור מן התורה, עובר בזה בשני לאוין. ולדעת התוספות (ב מ קי ג ד ה אימא) דנתוקי אסור מדרבנן, בזה אסור מן התורה משום לא יחבול וגו'.

אינו רשאי. חושן משפט שם (סעיף ט). ולאו זה וכן הלאו דלא תבוא אל ביתו וגו' הנאמר לעיל, שייך בין אם הלווה עשיר או עני.

בין. חושן משפט שם (סעיף י"ד).

בין וכו'. לאפוקי מדעת ר' שמעון בגמרא (בבא מציעא קט"ו), עיין שם.

דהוא הדין כל דבר. כן משמע מסתימת כל הפוסקים, שלא חילקו בזה. ובשלטי גיבורים בשם ריא"ז כתב, שלא אסרה תורה אלא בגד לבישתה ומצעותיה וכדומה, אבל שאר כלים כגון כוסות של כסף וכיוצא ראוי למשכן הימנה, שאין זה בכלל בגד, עד כאן לשון הגאון ר' עקיבא איגר בגליון המשניות בפרק המקבל. ולעניות דעתי ברור דהעיקר כסתימת הפוסקים ודלא כהריא"ז, מדאמרינן בגמרא (בבא מציעא קי"ג): מתיב רב יוסף לא יחבול ריחיים ורכב הא דברים אחרים חבול. לא תחבול בגד אלמנה, הא של אחרים חבול. מדמשני רב יוסף בלישניה משמע בהדיא, דכל דברים אסור אצלה למשכן. ואין לדחות משום דאסור אצלה גם מצעות, כמו שכתב ריא"ז להכי לא היה יכול למינקט הא דברים אחרים חבול כאשר נקט בתחלה, דזה אינו דגם שם ריחים ורכב לאו דוקא כמו שקאמרה המשנה בדף קט"ו; ועל כרחך הא דקאמר דברים אחרים, דברים שאינן בכלל ריחים ורכב, ה"ה הכא דברים שאינן בכלל בגד, ועל כרחך דכל דברים אסור.

ואם משכנה. היינו בכלים שאין עושין בהם אוכל נפש, דבאוכל נפש יהיה אצלה ג' לאוין.

אבל וכו'. כן איתא בטור בהדיא סימן צ"ז, וכן בשולחן ערוך דקדק וכתב בכל אלו הג' איסורים דוקא שלא בשעת הלואה. ועיין בסמ"ע (שם ס"ק י') שכתב שם הטעם בשם הרא"ש, דכיון דבעת הלואה מביא בעצמו הכלי אוכל נפש שלו ומבקש מהמלוה שילוונו עליו, הוי ליה כאילו מכרו לו לדעתו ומותר, עד כאן לשונו, והוא הדין באלמנה.

והוא הדין שלא וכו', בשולחן ערוך סעיף י"ג. והטעם דלא יחבול כתיב, ומדעתו לא נקרא חבלה, כן כתב בביאור הגר"א (שם ס ק ל), וממילא הוא הדין באלמנה, וכן כתב בהדיא בבדק הבית.

אפילו. סימן צ"ז בש"ך סעיף קטן ט', עיין שם. והיינו אפילו נתן לו מדעתו מדמקשה הגמרא (בב"מ קי"ד) הא עשיר שכיב, והקרא קאי על מדעתו כמו שכתב הרז"ה.

כגון וכו'. דאף דממשכנין על הצדקה, הרי דאין בזה משום לא תבוא אל ביתו וגו'. שם איירי לענין שכופין ליתן צדקה כראוי לו ליתן, וכן אם אחד נדר בפיו איזה סך לצדקה [וקרוב דהוא הדין בגמ"ח כהאי גווני, ועיין לעיל בפרק א' דין י"א], ומטעם שאין זה בא על ידי הלואה, והוי כערב ושכר כתף, שמותר למשכנו, וכמו שכתב טעם זה בספר התרומות שער א' חלק ג' דין ב'. מה שאין כן בענייננו, שבא החוב על ידי הלואה, שהגבאי הלוה מעות לאחד, לא מצינו חילוק בין רבים ליחיד. ומה דמשמע בגמרא (ערכין כ א') דחייבי ערכין וכן חייבי הקדש ממשכנין אותן, ולשון משכון הוא אפילו ליקח מביתו, וכן פירש רש"י בהדיא שם כ"ג ע"ב, ומשמע בספר התרומות וכן בשולחן ערוך שם בסעיף י"ב,

עיין שם, דצדקה שוה להקדש לענין השבת העבוט, ומסתמא הוא הדין גם כן לענין הלאו דלא תבוא, שם איירי גם כן שהחיוב בא לו שלא בדרך הלואה, כגון על ידי שאמר: הרי עלי מנה לבדק הבית, אבל אם הגזבר הלוה מנכסי בדק הבית לאחד [כגון: אבני בדק הבית שהתנדב אחד, עיין בבא מציעא נ"ז ע"ב בסוף הסוגיא], אימא דגם בהקדש אסור למשכנו. ואפילו אם תמצי לומר דבכל גווני ממשכנין בהקדש, שם אפשר משום דכתיב (דברים כ ד י): כי תשה ברעך וגו', והקדש אינו בכלל רעך בכל דוכתא, וכעין דאיתא (בבא קמא ל"ז ע"ב) לענין ניזקין, עיין שם. מה שאין כן לענין ממון עניים, אחרי שבא ליד גבאי הרי הוא ממון הדיוט ממש לכל הענינים דזכה עבורם. וכמו שפסק בספר התרומות בעצמו בשער מ"ו חלק ד' דין ח' לענין ריבית קצוצה, דאסור להלוותם דאחיך קרינא ביה, ולא נקרא הקדש כלל, דנכסי הדיוט הן, והגזבר המלוה אותם הוא הנקרא שלוחם, עיין שם, וכן פסק בשולחן ערוך יורה דעה בסימן ק"ס (סעיף י"ח), עיין שם. ועל כרחך מה שפסק הספר התרומות והשולחן ערוך בחושן משפט שם בסעיף י"ב, דגזבר עניים שוה להקדש, היינו כשנדב אחד עבורם, ולא באו עדיין המעות ליד הגזבר, שלא זכה עדיין הגזבר בעדם שיהא נקרא ממונם ממש, רק שממון אלו יהיה שייך לעניים כשיבואו לבסוף לידי גביה, לכך סבר בעל התרומות, דהעניים משולחן גבוה זכו להמעות, ויש לעת עתה על המעות דין הקדש. ועיין בפרק ח' סעיף ז' לענין השבת העבוט, מה שכתבנו שם.

שאין וכו'. סעיף ט"ו שם.

או אפילו וכו'. סמ"ע שם (ס', ק כ"ח).

פרק ח

כבוא השמש. נראה דאף על גב דאמר בשבת דף ל"ה. הלכה כרבי יהודא לענין שבת, דנקרא ביאת השמש תיכף אחר שקיעה מחמת ספיקא, מכל מקום בענייננו אין צריך להשיב עד צאת הכוכבים מדכתיב (דברים כ"ד י'ג); ושכב בשלמתו, וקודם להכי לאו זמן שכיבה הוא כדמשמע בברכות ב':.

חוזר ונוטלו. ואין על זה איסור הלאו דלא תבוא אל ביתו, דמדמשכניה קנייה (שמשמשכנו קנהו), וכי מהדר ליה הוי רק כפיקדון גביה וכפירוש רש"י בבא מציעא קט"ו. דיבור המתחיל שלא, עיין שם.

עד בא השמש. ועיין בסעיף ג' דהוא עד צאת הכוכבים.

נראה וכו'. כן מוכח מסוגית הגמרא קי"ג ע"ב: עד ל' יום מהדר ליה בעיניה וכו', והיינו משום מצות השבת העבוט, וכמו שכתב בשיטה מקובצת. ומלשון הדר בעיניה, משמע דאין יכול להחליף באחרת, וכן משמע בספר התרומות שער א' חלק ו' דין ב',

דכל ל' צריך להחזיר בעיניה שהוא בתורת חזרה וחזרה בעיניה הוא, עיין שם. ואף דלכאורה משמע בדברי התוספות קי"ד. דיבור המתחיל מהו, היפוך דברינו, דמפרשי שם דהברייתא דפליגי ר' ישמעאל ור' עקיבא עם רבנן, היינו דתנא קמא סבר דמפשיטין אותו איצטלא בת מאה מנה ונותנין לו הראויה לו, וממנה עושין השבת העבוט בכל יום וכו', ור' ישמעאל ור' עקיבא סברי דמן הטובה עושה השבת העבוט, ומשום דכל ישראל ראויין לאותה איצטלא. ומשמע מזה לכאורה דבעלמא היכא שיתן לו חפץ אחר ששוה כמותו שיכול להחליפו, מ"מ מפשטות הסוגיא הנ"ל שהבאנו, מוכח כמו שכתבנו. ואף דנוכל לדחוק לדעת התוספות ולתרץ דהגמרא לא קאמר זה, אלא אם נימא דר' שמעון בן גמליאל סבירא ליה דמסדרין, ולדידיה על כרחך הא דקאמר לאחר ל' יום מוכרן בבית דין, היינו דמהדר ליה מאי דחזי ליה ומזבנינן ליה מאי דלא חזי ליה, וממילא מאי דקאמר דעד ל' יום מחזיר, על כרחך היינו דמהדר ליה בעיניה. מה שאין כן לפי המסקנא, דר' שמעון בן גמליאל סבירא ליה דאין מסדרין ולאחר ל' יום מוכרן לגמרי, אין אנו מוכרחין לומר דעד ל' יום אין להחליף באחרת. מכל מקום לדינא נראה שאין לסמוך על זה, דהתוספות לא דחקו עצמן לפרש כן הברייתא דר' ישמעאל ור' עקיבא דמיירי בבא ליקח את האיצטלא בתורת משכון, כי אם לשיטת רבנו תם (בתוס' שם) דסבירא ליה להלכה דאין מסדרין, אבל לשיטת הגאונים והרי"ף והרמב"ם והשולחן ערוך דלהלכה קיימא לן דמסדרין, ממילא הברייתא כפשטא דמיירי בבא ליקח האיצטלא בתורת גבייה, וכן פירש רש"י שם (קי"ג) בדיבור המתחיל מפשיטין, ושארי ראשונים, ואינו מוכח כלל מדברי התוספות דאף בלקח בתורת משכון יכול ליתן לו חפץ אחר תחתיו, ואם כן אמאי נשבוק פשטות סוגית הגמרא דקאמר עד ל' יום הדר בעיניה, דמשמע מזה דצריך להחזיר החפץ עצמו בעין משום מצות השבת העבוט, ואינו יכול להחליף באחר. והקרוב דהטעם הוא משום דכתיב: ושכב בשלמתו וגו', וכמו שכתבנו בפנים.

אסור וכו'. וכן מוכח מהסוגיא הנ"ל דקאמר עד ל' יום הדר ליה בעיניה וכו' והתם קאי גם על כלי תשמיש דקתני במשנה ואת המחרישה ביום, וכדמוכח בסוף הסוגיא שם בהדיא (קט"ז), ועיין שם.

יש וכו'. דכמו לענין כסות יום אמרה התורה עד בא השמש תשיבנו לו, כן הוא הדין לענין לילה צריך להשיב עד הבוקר ויש עליו גם הלאו דלא תשכב בעבוטו אם לא עשה כן. ומה שכתבנו עד זמן שדרכן וכו', אף דאיתא במשנה שם (קי"ג), מחזיר את הכר בלילה, ומשעלה עמוד השחר קיימא לן בכל התורה דלאו לילה הוא. מכל מקום הכא בעניננו, כיון דתלה התורה בשכיבה, דכתיב. ושכב בשלמתו וגו', וקיימא לן בברכות

דף ט':, דאסור לקרות קריאת שמע של שחרית אחר שעלה עמוד השחר, עד שיראה את חבירו הרגיל עמו קצת ברחוק ד' אמות ויכירהו, ופירש הרמב"ן במלחמות, הטעם, משום דרובא דאינשי לא קיימי עד ההיא שעתא ואכתי לאו זמן קימה הוא, ממילא בענייננו נמי צריך להחזיר לו עד זמן משיכיר את חבירו ברחוק ד' אמות. ואולי דזמנו הוא עד הנץ החמה, דעד זמן זה יש עדיין מקצת אנשים דגנו בההיא שעתא, דמשום זה פסק שם בגמרא (ח) ובאורח חיים סימן נ"ח סעיף ה' דבאנוס יצא בקריאת שמע של לילה עד הנץ החמה, דעדיין זמן שכיבה הוא במקצתו.

בעת וכו'. היינו משיכיר, דאף דכל הפוסקים כתבו סתמא מחזיר לו כסות יום ביום, הכא בענייננו כיון דרובא דאינשי לא קיימי עד ההיא שעתא, אין צריך להחזיר לו עד זמן משיכיר. ואולי כיון דבסימן נ"ח סעיף ד' כתב דבדיעבד מקרי זמן קימה משעלה עמוד השחר משום דמקצת אנשים קמים אז, אולי גם בענייננו הדין כן. אמנם בכלי אומנות דפסק בשו"ע (חושן משפט סימן צ"ז סעיף י"ז), דמחזיר לו כלי אומנות ביום כדי לעשות מלאכתו, שם ודאי דינא הוא דמחזיר לו בעת הנץ, דאז זמן מלאכה הוא לפועלין וכדאיתא בבבא מציעא פ"ג ע"ב מדכתיב (תהילים ק ד כ ב): תזרח השמש יאספון וגו', ואחר כך (שם כ"ג): יצא אדם לפעלו וגו', וגמר הפעולה הוא בצאת הכוכבים כדאיתא בחושן משפט סימן של"א סעיף א' בהג"ה. ולולי דמסתפינא הוה אמינא דאף כסות יום זמן השבה הוא משעת הנץ, דמה דכתיב: עד בא השמש תשיבנו לו, היינו שציותה התורה שיראה להשיב לו המשכון עד הנץ החמה, שאז זמן קימה לכל היא, וצריך הוא לכסותו, ולזה מסיים התורה (שמות כ"ב כ"ו): כי היא כסותה לבדה וגו'. ואעתיק בזה מה שאמרתי בחידושי בבבא מציעא קי"ד ע"ב בגמרא: תני רב שיזבי קמיה דרבא, עד בא השמש תשיבנו לו, זו כסות לילה וכו', איסמייה וכו', אמר ליה, לא, הכי קאמר: עד בא השמש תשיבנו לו, זו כסות יום, שניתנה לחבול בלילה, השב תשיב לו את העבוט כבוא השמש, זו כסות לילה שניתנה לחבול ביום. עיין פירוש רש"י בדיבור המתחיל אמר ליה לא תסמייה וכו', והכי קאמר: עד בא השמש תשיבנו לו, וכבוא השמש תטלנו, זה כסות יום, ולימדך הכתוב שניתנה לו רשות לחובלה בלילה וכו', עיין שם. והנה לפירוש רש"י דחוק מאוד בכמה דברים, אחד דלמה שני הכתוב, בכסות לילה כתבה הזמן דתחלת השבה, והיינו כבוא השמש, ובכסות יום כתבה לנו רק עד אימתי נמשך הזמן של השבה, והוא עד בא השמש, ותחלת זמן השבה לא גילתה התורה כלום.

גם לפירוש רש"י אין דומה התחלת המימרא לסוף המימרא. גם מאי סלקא דעתך דרב שיזבי מעיקרא. על כן נראה לי לבאר הכל בעזרת ה' יתברך על פי דברי הירושלמי ב"מ

בפרק המקבל, דביאת השמש נקרא לפעמים על זריחה ולפעמים על שקיעה [ובזה מתורץ קושית התוספות ברכות דף ב' ע"ב דיבור המתחיל דילמא, על רש"י דפירש דביאת אורו היינו שיאיר השמש, ע"ש]. ועיין שם בירושלמי דמפרש את הפסוק כבוא השמש, היינו זריחה, ועד בא השמש, היינו שקיעה. וכן איתא במדרש רבה פרשת משפטים (פרשה ל"א ז'), וכן תרגם יונתן בן עוזיאל (שמות כ"ב כ"ה). ועתה יתבאר באופן נאות, והוא דרב שיזבי היה סובר בפירוש הכתוב כדעת הירושלמי ולא קשיא עליה כלל קושית הגמרא שלנו, אך הש, 'ס דילן לא סבר כן, משום דגבי כבוא השמש כתיב ושכב בשלמתו ומשמע דמיירי בכסות לילה [ודעת הירושלמי אפשר משום דדרשינן באם אינו ענין, וכעין זה כתב הגר"א בפרשת משפטים על הפסוק: עד בא השמש דדרשוהו על כסות יום, אף דפשטיה דקרא גם הוא על כסות לילה דרשינן ליה, באם אינו ענין, על כסות יום], ומשום הכי שאל אותו רב שיזבי בלשון שאלה איסמייה. ועל כן מפרש הגמרא להיפוך, דעד בא השמש מיירי בכסות יום, ופירושו שיראה להשיב לו המשכון עד זריחת השמש, שאז זמן קימה לכל היא כדמוכח ברכות ט': וצריך לכסותו. ולזה קאמר הגמרא: זו כסות יום שניתנה לחבול בלילה, היינו בלילה שלפניו [וכדאיתא בירושלמי: קרדום ומחרישה שדרכן לעשות מלאכה ביום, חובלן בלילה ומחזירן ביום], השב תשיב לו את העבוט כבוא השמש, זו כסות לילה, שניתנה לחבול ביום. ופירוש ביאת השמש בזה, היינו בעת גמר שקיעת החמה תשיב לו את המשכון שחבלת אותו ביום. ולפירושנו זה הולך כל סוגית הגמרא באופן אחד, וגם שני המקראות מיירי בענין אחד בתחלת זמן השבה, ויוצא לנו מזה נ"מ לדינא, דכסות יום זמן חזרתו הוא עם הנץ החמה וכמו שמפורש בירושלמי הנ"ל.

שאז וכו'. וגם בלאו הכי הלא קיימא לן [בשבת ל"ה.] כר' יוסי להחמיר דעד צאת הכוכבים עדיין לאו בכלל ביאת השמש הוא.

בין וכו'. שולחן ערוך סימן צ"ז סעיף ט"ז.

וצריך להחפץ. לאפוקי אם יש לו עוד חפץ אחר כיוצא בזה דאין בזה מצות השבת העבוט בסימן צ"ז סעיף י"ח עי"ש.

מחזיר וכו'. שם בסעיף י"ז.

אחר וכו'. מסימן של"א סעיף א, בהג"ה עיין שם. ובמקום שיש מנהג במלאכה באופן אחר, ממילא ישתנה זה הדין גם כן.

בעת וכו'. בשו"ע שם סוף סעיף ו' ובסמ"ע וכן פירש בנתיבות (שם ס"ק ט').

הוא דעת הרמב"ם (פרק א ממלוה ולוה ה"א וה"ב), והגר"א כתב בהגהותיו על הש"ס (בב מ קי"ג) דהעיקר כדעת הרמב"ם.

כשמשכן. שו"ע שם סעיף ט"ז עיין שם.
אפילו. אחרונים.
אינו וכו'. מידי דהוי אענין סידור, עיין שם סימן צ"ז סעיף כ"ח.
דדין וכו'. דעת הרמ"ה הובא בטור שם.
דגם. הוא דעת ספר התרומות, ויש להקשות לפי דעתו דחוב הבא על האדם שלא בדרך הלואה, אין בו מצות השבת העבוט, מהא דאמרינן בב"מ דף קי"ד ע"א, ויחזירו בהקדש [היינו כשאמר, הרי עלי מנה לבדק הבית דמיירי שם בסוגיא], קל וחומר מבעל חוב, ומה בעל חוב שאין מסדרין מחזירין, הקדש שמסדרין אינו דין שמחזירין וכו', נימא דיו לבא מן הדין להיות כנדון, דבבעל חוב גופא ליכא מצות השבת העבוט כי אם בבא עליו החוב על ידי הלואה. ואין לומר דאליבא דר' טרפון קבעי דלית ליה דיו היכא דמיפרך קל וחומר, דהא בעניננו גם כן לא מיפרך קל וחומר דקל וחומר יהיה מצי קאי על חוב של הקדש שבא עליו על ידי דרך הלואה, עיין בבא מציעא נ"ז ע"ב בסוף הסוגיא, ואיך בעי למילף בהקדש שיהא צריך להחזיר אף בחוב שלא בא דרך הלואה דהיינו באומר הרי עלי מנה לבדק הבית דמיירי שם בסוגיא, ועיין.
אין וכו'. שו"ע שם בסעיף י"ב. ומיירי בכלי אוכל נפש כמו שכתב בהג"ה שם.
גם בכאן. כמו שכתב בביאור הגר"א שם (ס"ק כ"ה), עיין שם.
נוהג בם. עיין לעיל בפרק שביעי דין ח' ובנתיב החסד שם. והשולחן ערוך שם בסעיף י"ב דכתב אלא אם כן הממשכן גזבר הקדש או גזבר עניים, על כרחך לאו בחדא מחתא, דבהקדש אפילו בא עליו החוב לכתחלה דרך הלואה, כגון שהגזבר הלוה אותו [ובאופן המותר כמבואר בבבא מציעא נ"ז:], אפילו הכי אין בזה מצות השבת העבוט דנתמעט מקרא (רברים כ ר י ג) ולך תהיה צדקה, מה שאין כן בגזבר עניים וכמו שביארתי הכל למעלה בפרק שביעי, עיין שם בנתיב החסד ס"ק כ'.

דיני תשלומי שכר שכיר

פרק ט

ודרשו. בבא מציעא ק"י ע"ב.
בעמוד השחר. רש"י שם (קי"א).
לפרוע וכו'. היינו בשכיר לילה, או בשכיר שעות דיום המוזכר בסעיף ב', דאילו בשכיר יום, אם הוא עושה מלאכתו עד צאת הכוכבים, זמן התשלומין הוא עד בוקר, ואם הוא עושה עד שקיעה כמנהגנו אין צריך לשלם לו קודם שקיעה דשכירות אינה משתלמת אלא בסוף.

דלאחר וכו'. דהא קיימא לן בשבת ל"ה. הלכה כר' יהודה להחמיר דאחר שקיעה הוא בין השמשות.
יראה וכו'. דגם ר' יהודה מודה דעל ידי צאת הכוכבים הוא לילה ודאי, ובפרט לרבי יוסי לא היה אז מתחלה בין השמשות כלל.
בפועל. חושן משפט סימן של"ט סעיף ד'.
בזמננו. הטעם, דהא לדינא קיימא לן בשבת ל"ה., דהלכה כר' יוסי לענין תרומה דמקרי ביאת השמש בצאת הכוכבים, מפני דהוא לחומרא. והכי נמי בענייננו נימא דהוא יום עד צאת הכוכבים, גם דאפילו לרבי יהודא, הלא רק ספיקא הוא משקיעה עד צאת הכוכבים, ואם כן בענייננו דהוא דאורייתא, צריך לחוש שמא יום הוא עד צאת הכוכבים. ומה דכתב בשו"ע שם בסעיף ג' בהג"ה ופועלים דידן שאין עושין מלאכה עד הלילה, כיון ששקעה עליו חמה, עובר משום: ביומו תתן שכרו, האי שקיעת החמה, היינו גמר סוף שקיעה, דהוא עם צאת הכוכבים, כמו שכתב הרא"ש בפרק קמא דתענית אהא דאמר רב חסדא כל תענית שלא שקעה עליו חמה וכו', עיין שם. וכן הוא גם כן כונת הגמרא בדף קי"ב. שאמרו: נתן טליתו לאומן לתקנה וכו', נתנה לו אפילו בחצי היום, כיון ששקעה עליו חמה, עובר עליו משום בל תלין [לאו דוקא, וצריך להיות משום: ולא תבוא, והאי דנקט בל תלין משום רישא דברייתא, עיין שם]. ואם כוונת הרמ"א שקיעה ממש, על כרחך מה שכתב מתחלה ופועלים דידן שאין עושין מלאכה עד הלילה, היינו שהיה המנהג אז לפסוק קודם שקיעה. ומה שכתב, עובר עליו משום: ביומו תתן שכרו, היינו דהוא ספיקא דאורייתא. וכן תפרש גם כן מה שאמרו בגמרא הנ"ל: כיון ששקעה עליו חמה, עובר עליו וכו', היינו דהוא ספיקא דאורייתא, וסבירא ליה להברייתא כרבי יהודא, דתיכף אחר שקיעה הוא בין השמשות. אבל באמת כל זה הוא דוחק, ויותר טוב לפרש כמו שכתבנו מתחלה.
ימהר וכו'. ואם לא פרע לו עד צאת הכוכבים, מכל מקום יהיה זהיר לפרוע לו בלילה, אם תבעו, ולא ימתין עד שיעלה עמוד השחר, דנהי דלרבי יוסי, מכיון שיצאו הכוכבים, כבר עבר הלאו, דלא תבוא עליו השמש, ושוב אין נפקא מינה בזה רק לענין איסור דבל תשהה מדרבנן וכדלקמן, מכל מקום הלא הלכה כרבי יהודה להחמיר, דלאחר שקיעה הוא כבר ספק לילה. ואם כן אם הוא לילה בשעה שגמר פעולתו, יש לו זמן עד שיעלה עמוד השחר.
יש לו וכו'. בהג"ה שם.

קודם שקיעה. הטעם כנ"ל דשמא מן התורה הוא לילה בשקיעה. ומה שכתב בספר החינוך במצוה תקפ"ח וזה לשונו: והשוכר בערב שבת, ונדחה מלפרוע השכר בשביל שבת, יש לדון בזה שאינו עובר עוד בשל תורה, הואיל ואידחי אידחי, אבל חייב מדבריהם משום (משלי ג' כ"ח): אל תאמר לרעך לך ושוב וגו', עד כאן לשונו, אפשר דבמקומו היה המנהג לעשות עד שקיעת החמה, או דמיירי שלא השיג המעות לפרוע עד שקיעת החמה.

לעשות וכו'. בגמרא ב"מ (קי"א:), אמר רב אסי אפילו לא שכרו אלא לבצור אשכול אחד, עובר משום: בל תלין, ועיין בתוספות שם, דהרבותא הוא אף שהוא מלאכה כל דהוא. ולדבריהם נראה דלא חמירא לענין הלאו דבל תלין מאיסור גזל דעלמא, שאינו עובר בלאו בפחות משוה פרוטה רק משום איסור חצי שיעור, ועיין בכתובות מ"ו ע"א. ולהריטב"א בב"מ שם, על כרחך אנו מוכרחים לאמר דהכא גילתה התורה מקרא, עיין שם בגמרא.

זמן תשלומין וכו'. שולחן ערוך סימן של"ט סעיף ה', עיין שם.

בין בשכר אדם. עיין בירושלמי בב"מ בפרק המקבל, דגם שכר עבדים מרבינן מאשר בארצך (דברים כ"ד י"ד) כמו שכר בהמה. ונראה לי דזהו כונת המשנה שם (קי"א) שאמרה אחד שכר אדם. ואפשר דאפילו רבי יוסי ברבי יהודא מודה בזה, דעובר משום: ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש, דמין האדם בא לידי עניות ועשירות, ועיין שם בגמרא. ובהכי מיושב היטב דברי התוספתא, דאיתא שם (פרק י' הלכה א'): רבי יוסי ברבי יהודא אומר שכר אדם עובר בכל השמות הללו וכו', ומאי רבותא משמיענו בזה. ולדברינו ניחא, דכולל בזה שכר עבדים דעובר עליהן.

יש דיעות. דהנה בשולחן ערוך (סימן של"ט סעיף א') הביא שם, דעל שכר קרקעות יש מי שאומר שאינו עובר, והטעם משום דכתיב (דברים שם): אשר בארצך, ולא ארצך גופא. והגר"א (שם ס"ק א) הקשה בביאורו, דלפי משנתנו דלא יליף שכיר שכיר, והטעם דעוברין על בהמה וכלים הוא משום דכתיב: לא תלין פעולת וגו', כל שפעולתו אתך, אם כן אפילו שכר קרקעות נמי, עיין שם. ובאמת כן מצאתי בתורת כהנים (ספרא פ' קדושים פרשתא ב' ט') מטעם זה גופא. אך לפי זה יצא לנו דין חדש למאי דמשמע מביאור הגר"א, דהלכה בזה כסתם משנה דלא יליף שכיר שכיר, אם כן לא יהיה נוהג איסור הלנת שכר קרקעות, רק אם כלה זמן פעולתן בסוף היום או בלילה, דשייך על זה הלאו דבל תלין. אבל אם כלה פעולתן באמצע היום, דלא שייך בזה בל תלין, רק העשה דביומו תתן שכרו, והלאו דלא תבוא וגו' לא שייך בשכר קרקעות, כיון דלא גילתה התורה בזה לענין שכיר יום. ולפי דברינו ניחא השתא מה שכתב הגר"א בליקוטיו ראיה לדעה זו

מהירושלמי בב"מ שם דמרבה עבדים, ומשמע מזה דקרקע לא עבר בבל תלין, ולכך איצטריך לרבות עבדים דלא נימא דהוקשה לקרקעות, עי"ש. ולפי זה סותר ראיה זו נגד מה שמצדד בעצמו בביאוריו דעובר בבל תלין. ולדברינו ניחא, דבבל תלין עובר כמו דאיתא בתורת כהנים שם, וביומו תתן שכרו ולא תבוא וגו' אינו עובר, דמאשר בארצך לא נתרבה קרקעות. אך לפי זה קצת קשה דברי המשנה שם (קי"א) דקחשיב שם, דברים שעובר בהן על ביומו תתן שכרו, וגם הלאו דבל תלין, ועוד דבר דיש בו משום ביומו ואין בו משום בל תלין, כגון גר תושב. ואמאי לא קחשיב בהיפך דיש דבר שיש בו משום בל תלין, ואין בו משום ביומו תתן שכרו כגון קרקעות, ועיין. ולבד כל אלה לענ"ד קשה מאוד דברי הרמ"ה דסבירא ליה, דאשר בארצך לא קאי הריבוי על קרקע, הא הפסוק דלא תעשוק מירי בכובש שכר שכיר, כדאיתא בגמרא שם (קי"א), ואיך נאמר דנתמעט קרקע מזה, הא ודאי לכבוש לגמרי שלא לפרוע כלל גם בשכר קרקע הוא איסור גדול. ואולי דהכונה דלאו רלא תעשוק שכיר וגו' לא קאי על זה, והוי רק כשאר חובות.

כל שכן שיש וכו'. וכן משמע מהאחרונים דבית עדיף משום דהוא תלוש ולבסוף חיברו. כל הדינים. דגם קטן שייך בו שם שכיר לענין בל תלין, ממה שכתב הרמב"ם פרק י"א מהלכות שכירות ה"ו: כל שכיר שתבעו בזמנו, אפילו היה השכיר קטן, נשבע ונוטל, משמע דאם עבר זמנו נשבע בעל הבית ונפטר, דהיינו משום חזקה, דאין בעל הבית עובר בבל תלין, כדאיתא בגמרא שם (קי"ב), הרי דגם בקטן יש בו משום בל תלין, ועל כרחך לא פליג הראב"ד שם עליה דהרמב"ם אלא בהא דמטיל על הקטן שבועה, אבל בסברא זו לא מצינו מי שיחלוק עליו. וראיתי אנשים שמשתמשין בקטן באיזה דבר של תשמיש, ומבטיחין להם שיתנו להם אחר כך דבר מה עבור זה, ולבסוף לא יתנו להם כלום, ושלא כדין עבדי, דאיסור כבישת שכר שייך אפילו במלאכת פרוטה אחת, וכמו שכתבנו בסעיף ג', ואפילו בקטן שייך זה כמו שהוכחנו, ואפילו לאחר את זמנו אסור, כמו שכתבנו דשייך בו בל תלין, וכל שכן לכבוש לגמרי דאסור.

לענין וכו'. דלא קרינא שכיר גביה דלא שכרו, ולא שייך ביה גביה ואליו הוא נושא את נפשו, ולא עדיף מהאומר לשלוחו: צא שכור לי פועלים, דאין המשלח עובר אחר כך בבל תלין מטעם זה. ואין לומר, כיון דבן יורש אביו, הוא יורש זכותו אף בזה, דענין בל תלין לא הוי דבר של ממון, דיהיה שייך בזה ירושה [כדמוכח מהרא"ש בפרק המקבל דפסק כרב בשכיר שעות משום דהלכתא כרב באיסורי], רק איסורא בעלמא ואיסורא לבריה לא מורית (גיטין דף מ').

יש לו וכו', שולחן ערוך סימן של"ט סעיף י'. וכן איתא בראי"ש ובטור.

פקדון. דקיימא ברשותיה לכל מילי והוא מקרי אתך, עיין בחושן משפט סימן ק"א סעיף ד' בהג"ה.
או הלואה. עיין לעיל בחלק א' פרק א' סעיף י"ב ובנתיב החסד שם. ואף דשם יש דיעות בזה, מכל מקום הכא נראה לי דכולי עלמא מודים דגבי שכיר צריך לגבות ולשלם לו. וראיה ממה שכתב הריטב"א (שם קי"א ד"ה אתך), דאפילו סחורה דקיימא למכירה צריך למוכרן ולשלם לו, וכל שכן דצריך ליקח מעותיו המזומנים ולשלם לו ובכלל אתך הוא. יכול וכו'. ממה דאיתא במנחות דף מ"א. במעשה דרב קטינא, משמע שם דצריך האדם להשתדל להכניס את עצמו, שיהיה מחויב בהמצוה ובעידן ריתחא ענשינן על זה, שלא הביא עצמו לידי חיוב, עיין שם. והוא הדין בעניננו, דצריך להשתדל ולהשיג מעות אם יכול, כדי שיהיה יכול לקיים המצוה דביומו תתן שכרו. ואפשר דגם מצד הדין הוא מחויב בזה דמקרי יש אתך, כיון שיכול להשיג מעות בקל ולפרוע לו. וראיה ממה שכתב רש"י בחומש (ויקרא י"ט י"ג), דלפיכך זמן שכיר יום בלילה וזמן שכיר לילה ביום עד ביאת השמש, לפי שנתנה תורה זמן לבעל הבית עונה לבקש מעות. הרי דמשמע מזה דמחויב לבקש מעות אף אם אין לו בביתו, וכן משמע קצת בספר החינוך סימן תקפ"ח שזה לשונו, אבל לא תבעו, או שאין לו כלום שיפרע לו, אינו עובר, שלא חייב הכתוב אלא בשיש לו בביתו או שיכול לפורעו, אבל אם אינו יכול לפורעו באותו יום, אלא אם כן יאבד הרבה משלו [מלשון זה משמע דסבירא ליה כדעת הריטב"א שכתבתי בפנים], לא חייב הכתוב בזה לפי הדומה, עד כאן לשונו. מדכתב או שיכול לפורעו, משמע מזה דאפילו אין לו מעות בביתו צריך לבקש ולהשיג ולפרוע אם יש ביכולתו. ואולי יש לדחות דכונת רש"י והחינוך היכא דיש לו סחורה דקיימא למכירה, דצריך למכור אותם ולפרוע להשכיר, אבל ללוות אפשר דאין מחויב ועיין. ודע דמלשון החינוך שכתב, אלא אם כן יאבד הרבה משלו, משמע בבירור דאם מגיע לשכיר דבר קטן, ויש לו לבעל הבית מטבע גדולה שמחויב לפרוט אותה כדי לשלם להשכיר בזמנו, אף אם יגיע לו קצת היזק מזה. והעולם נכשלין בעוונותינו הרבים בזה.
נראה דיחלק. וזה עדיף יותר משיתן לאחד כל שכרו, ויקיים בו המצוה בשלימות, דבאמת הוא משועבד לשלם לשניהם, וממילא אם לא ישלם לאחד כלל, הרי הוא עובר עליו בבל תלין, לפי מה שמבואר לקמן סעיף י', דאם יש לו מקצת שכר לשלם לפועל ואינו משלם לו, הרי הוא עובר עליו בבל תלין. מה שאין כן עתה שמשלם לשניהם, אינו עובר בבל תלין, אף שאינו נותן לכל אחד שכרו משלם, כיון שאין לו יותר. ועיין בחושן משפט סימן ק"ד סעיף י'.

דבודאי וכו'. מהא דאיתא ביורה דעה סימן רנ"א סעיף י"א, דאם בא עם הארץ לפנינו מת ברעב, חייב להחיותו, אף על פי שהוא ספק אם יחסר לתלמיד חכם אחר כך, עד כאן לשונו. משמע דאם ודאי יחסר לו, אף על פי שאינו עדיין לפנינו, יש לו למנוע את עצמו כדי להקדים להתלמיד חכם. והכי נמי, בעניננו דבודאי יבוא הוי כמי שכבר בא וכדלעיל.

יש לו וכו'. דמסתברא דמקרי מטי זמן חיובא לתשלומין תיכף שהשלים פעולתו ונשתעבד לשלם לו, ואיך יוציא מעותיו. [ואין ראיה להיפוך מבבא מציעא קי"ב ע"ב בגמרא, כיון דמטי זמן חיובא, עיין שם, דהתם לענין לעבור בבל תלין, מה שאין כן לענין עצם החיוב.] ואף שלא תבעו עדיין הלא בודאי יתבענו קודם שיעבור הזמן כדמוכח בגמרא (שבועות מ"ה) דחזקה אין שכיר משהה שכרו אלאחר זמנו.

דבודאי אסור ועובר. דהנה כבר נסתפקתי לענין לאו דלא תלין, דדרשו אתך, כשיש אתך, אם הכוונה דוקא בשיש אתך עד סוף הזמן, אבל אם הוציא מעותיו מקודם, וכשהגיע הזמן דעמוד השחר כבר אין בידו, ממילא אין עובר עליו בלא תלין, או דלמא כיון דבעת שתבעו היה המעות בידו, אתך קרינן בו ואסור מן התורה להוציא המעות, כשיודע שלא יהיה לו מעות אחרים עד סוף הזמן לשלם לו, ועובר משום לא תלין. ולענין איסור, לא קמבעי לי, כמו שכתבנו בסעיף קטן הקודם, כי קמבעי לי לענין עצם הלאו דבל תלין, אם הוא עובר. ונראה לי קצת ראיה מדברי הריטב"א הנ"ל דעובר, דהלא כתב הריטב"א, דאם יש לו אוכלין דקיימא למכירה, אתך קרינן בו, משום דיכול למכרן ולקיים המצוה, ועובר בלא תלין אם לא עשה כן. קל וחומר בעניננו, שיש לו מעות מזומנים, והוא מוציא אותן לסחורה, ומבטל המצוה בידים. ודע דאפילו אם נימא דאינו עובר בבל תלין באופן זה, משום דשם לינה לא שייך רק ברגע האחרונה של הלילה, כמו לענין לא ילין חלב חגי [בבא מציעא ק"י ע"ב תוספות דיבור המתחיל יצא], ואז הלא אינו אתך, מכל מקום בעשה דביומו תתן שכרו נראה דעובר. דאף דזה ברור דעשה דביומו, אינו אלא כשיש אתו, כמו הלאו דלא תלין, וגם אינו עובר על עשה דביומו, רק אם עבר הזמן כמו בלאו דלא תלין. ובעניננו, הלא בסוף הזמן אין לו מעות, ולא קרינן בו אתך, מכל מקום נראה דמתחלת חיוב העשה עליו מעת שגמר הפעולה, דומיא דשאר מצות התלויות בזמן, כמו מילה ושופר ולולב, דאף דיוכל לקיימם כל היום, ואינו עובר עליהם רק אם כלה כל היום ולא קיימם, מכל מקום הלא זמן חיובם מתחלת, מעת שהתחיל היום ויכול לקיימם. ואם יודע שאחר כך לא יהיה לו לולב ושופר לקיים המצות עשה, מחויב בודאי לקיים עתה בעוד שהמה בידו, ואם לא עשה כן ביטל עשה בידים. הכי נמי בעניננו, מתחלת חיוב

המצוה דביומו עליו, מעת שגמר השכיר הפעולה, ויש ביכולתו לקיים המצוה. ועל כן אם הוא מוציא עתה המעות ויודע שבודאי לא יהיה לו מעות עד סוף הזמן לקיים המצות עשה, אם כן הרי הוא עוקרו עתה בידים. ועיין בפסחים צ"ד ע"ב: ערל שלא מל ענוש כרת משום עשיית הפסח. ואף שעתה אינו יכול לעשות הפסח, משום דאמרינן ליה קום מהול ועשה פסח, וכשלא עשה כן חשבינן ליה כאילו מבטל מצות פסח בידים דענוש כרת. וכל שכן בענייננו, דיש לו מעות ומוציא אותן לסחורה ומפקיע את עצמו ממצוה זו, שלא יהיה יכול לקיימה, דחשבינן כאילו עקר העשה בידים.

לכל וכו'. דזה לשון החינוך במצוה תקפ"ח: מכל מקום ראוי לכל בן דעת להיות הכסף בידו טרם ישכור הפועלים. ומכל שכן בענייננו, שכבר שכר הפועלים ויש בידו מעות, דיזהר מלהוציאם כדי שיהיה יוכל לשלמם בזמנו, וכמו שנתנה לנו התורה טעם: כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו. ואין להקשות על דברינו שבפנים, דאסרנו להוציא לסחורה אחר שגמר הפועל הפעולה, מהא דאיתא בשבת דף קכ"ז: מעשה באדם אחד שירד מגליל העליון ונשכר אצל בעל הבית אחד בדרום ג' שנים. ערב יום הכפורים אמר לו: תן לי שכרי ואלך ואזון את אשתי ובני. אמר לו: אין לי מעות. אמר לו: תן לי פירות. אמר לו: אין לי וכו'. הפשיל כליו לאחוריו והלך בפחי נפש לביתו. לאחר הרגל נטל בעל הבית שכרו בידו וכו'. אחר שאכלו ושתו אמר לו: בשעה שאמרת לי תן לי שכרי, ואמרתי לך אין לי מעות, במה חשדתני אמרתי: שמא פרקמטיא בזול נזדמנה לך ולקחת מהן, דאפשר דשם מיירי אחר שכבר עבר בוקר ראשון, דתו אין עובר על בל תלין. אי נמי, קודם שהשלים השכיר את פעולתו, שעדיין לא הגיע הזמן חיובא. ואף דגם בזה ראוי ליזהר, הלא מכל מקום לא עשה איסור בזה. ובאמת לא עבר אותו האיש גם על זה, דהרי המעשה היה שהקדיש כל נכסיו לשמים, כדאיתא שם שסיפר לו שהקדיש כל נכסיו בשביל הורקנוס בנו שלא עסק בתורה, וכשבא אחר כך אצל חביריו בדרום, התירו לו. ואמנם על זה גופא קשיא לי, איך היה מותר לו להקדיש כל נכסיו ולהפקיע מעל עצמו חיוב התשלומין להשכיר, ושמא לא ימצא היתר לנדרו ועיין לקמן בפרק עשירי דין י"ב, וכל שכן בזה שיוכל לבוא לידי כובש שכר שכיר. ואולי דמתוך כעס נדר.

עובר וכו'. כן מוכח בהגהות אשר"י ב', מ פרק המקבל סימן מ"ד דיבור המתחיל ודוקא וכו', עיין שם, והוא פשוט.

ואם לא וכו'. גם זה מוכח מהגהות אשר"י הנ"ל להמעיין בו וכן הוא מצד הסברא. ואף שכתבנו מתחילה, דאם אינו משלם כולו אינו מקיים המצוה כדין, מכל מקום אטו אם לא יוכל לשלם כולו, משום שאין לו הותר לו מלשלם אף מה שיש לו, ובאמת כל פרוטה

ופרוטה חיוב בפני עצמו. ועוד דכיון דעל מה שאין לו אינו מחויב, משום דכתיב אתך, ממילא במה שיש לו מקיים המצוה בשלימות.

אבל וכו'. כן איתא בגמרא שם (קי"ב): יכול אפילו לא תבעו, תלמוד לומר אתך לדעתך [ולא מדעתו, רש"י], היינו דמדלא תבעו מוכח שמדעתו הוא ונתרצה לזה ומרשהו שיהיה שכרו בידו עד אחר הזמן. ונראה לי פשוט, דאף אם לא תבעו בפירוש כל שבא השכיר אצל הבעל הבית אחר שכילה מלאכתו כנהוג, הוה כאילו תבעו בפירוש שכר מלאכתו, דהא דממעטינן לא תבעו, היינו שעל ידי זה מוכח דמדעתו הוא וכמו שפירש רש"י, וזה שבא לבית בעל הבית ודאי כונתו משום תביעת שכרו, ומה שלא תבעו בפירוש היינו משום כיסופא, וכן משמע בתורת כהנים (ספרא פ' קרושים פרשתא ב', י') דאיתא שם בזה הלשון: יכול אפילו לא בא ולא תבעו, תלמוד לומר אתך, מדעתך. וכונת התורת כהנים, היינו, לא בא לביתו ולא תבעו חוץ לביתו, משמע בהדיא דאם בא לביתו הוה כאילו תבעו.

מחויב וכו'. דכיון שתבעו השכיר וגם יש איתו מעות, הרי אסרה התורה להלין כסף השכיר אצלו, וכדכתיב: לא תלין וגו'. ואף דלא היה לו בשעת תביעה, מה בכך, הלא לבסוף השיג מעות, ובתביעתו של השכיר הלא כבר גילה דעתו, שאינו רוצה לעכב דמי שכירותו אצלו.

או להודיעו. ודי בזה שאינו עובר עוד בבל תלין, אם מתעצל השכיר לבא וליקח מעותיו, דלא מצינו לענין פרעון שכיר בעלמא, שיצטרך בעל הבית להוליך המעות לביתו, אלא דהשכיר צריך לילך וליטול מעותיו. ואף דהכא כבר תבעו פעם אחת ולא היה לו, צריך לילך פעם שנית אחרי מעותיו, אחרי שהודיעו בעל הבית שיש בידו מעות, וכמאמרם (ב 'ק מ"ו): מאן דכאיב ליה כאיבא, אזיל לבי אסיא. וגם ממה שהזהירה התורה ואמרה (רברים כ 'ד ט"ו): לא תבוא עליו השמש כי עני הוא וגו', ולא יקרא עליך אל ד' וגו', מוכח דעיקר הקפדת התורה לא נאמר רק כשבעל הבית מעכב הפרעון אצלו, ולא כשמצריך את השכיר לבא אצלו אחר מעותיו.

כדי וכו'. ואף דבעלמא אין צריך להוליך אצלו המעות ולא להודיעו, הכא כיון דבעת שתבעו לא היה לו, מנין לו לידע לבא אצלו עוד הפעם. ונראה דהוא הדין כשאירע להפועל איזה אונס אחר שכילה פעולתו, שאינו יכול לבוא לבית בעל הבית אחר מעותיו ולא לשלוח שליח אצלו, צריך המשכיר להוליך המעות אצלו. דכל עיקר הסברא דבלא תבעו השכיר, אינו עובר בעל הבית בלא תלין, הוא משום דמסתמא מדעת השכיר הוא שמתרצה לזה, והכא הלא מעוכב מחמת אונס הוא, ואין ראיה בזה.

דאין ראיה וכו'. הטעם כמו שהוכחנו בסוף סעיף קטן הקודם דבעינן דוקא שיהא ראיה שהשכיר מתרצה מדעתו לזה והיינו מדלא תבעו, והכא ליכא ראיה לזה.
עבר זמנו וכו'. דכתיב לא תלין פעולת שכיר אתך עד בוקר, והאי עד בוקר יתירא הוא, אלא ללמדך שאינו עובר אלא עד בוקר ראשון. וכתבו הפוסקים דהוא הדין אם הוא שכיר לילה, אינו עובר עליו בלאו דלא תבא עליו השמש, כי אם ביום ראשון.
אין וכו'. ואפילו אם לא תבעו עד בוקר, או שלא היה לו, דבאופן זה אינו עובר בלאו דלא תלין וכנ"ל, אפילו הכי אינו עובר עליו בבוקר שני, כן מוכח מרש"י קי"א ע"א בדיבור המתחיל מידע ידעי, וכן כתבו האחרונים.
אינו עובר וכו'. שולחן ערוך שם סימן של"ט סעיף ט'.
עובר משום וכו'. אבל לא משום בל תלין, מכיון שכבר עבר עליו בוקר ראשון.
אינם עוברים. היינו אפילו בלאו דאל תאמר לרעך (משלי ג' כ"ח).
עמהם. ואפילו אם תבע ממנו דבר מועט שהוא יודע שחייב לו, אפילו בלא חשבון, אפילו הכי אם לא נתן לו, אינו עובר [כמבואר בנימוקי יוסף שם], אם לא שהמנהג לתת מעט קודם החשבון, דאז מחויב ליתן לו.

פרק י

בקבלנות. היינו שהאומן מקבל עליו לעשות מלאכתו בכך וכך.
כל זמן וכו'. היינו אפילו אמר לו גמרתיו בא וטול ואיני רוצה לעכב החפץ תחת השכירות, אפילו הכי אינו עובר, דלא קרינן בו פעולת שכיר אתך, כל זמן שהחפץ ביד האומן [כן מצדד בשיטה מקובצת (ב"מ קי"ב ד"ה ולענין), וכן כתב שם אחר כך בהדיא בשם הר"ר יהונתן, עיין שם].
בחצי היום. לאו דוקא, דהוא הדין בסוף היום כל שהוא לפני שקיעה ויש פנאי לשלם עד השקיעה.
שקבלנות וכו'. ודוקא בזה שעצם הטלית הוא שלו ולא נתן לאומן רק לתקנה והוה ליה כשכיר דעושה במלאכת בעל הבית, אבל כשמבקש מהאומן לעשות לו מנעלים או איזה כלי ועושה הכל משלו, כמו שמצוי, פשוט דאין בעל הבית עובר משום בל תלין, דהאומן הוא כמוכר ממש, וכן מוכח בגמרא בבא מציעא דף קי"ב ע"א, עיין שם.
ואמר להם וכו'. עיין בביאור הגר"א בסימן של"ו (ס"ק ו') דמוכח שם דבאומר שכרכם על פלוני אפילו שכרם לעשות בשלו גם כן אינו עובר משום בל תלין, וכן מוכח בתוספתא פרק עשירי דבבא מציעא בדין המחהו אצל חנוני, עיין שם.
אין לו וכו'. כן איתא בשולחן ערוך שם סימן של"ט סעיף ז'. ודוקא באיסור זה, דכן מוכח פשטיה דקרא (משלי ג' כ"ח), דאל תאמר לרעך לך ושוב, דהוא כשמכוין לדחות, אבל

בעלמא היכא דיש איסור בל תלין אין לפטור משום טרדה, כן מוכח בתוספות שם דף קי"א. דיבור המתחיל אמר ליה, והוא פשוט.
אפילו הודיעם. כן מוכח מהג"ה שם בסעיף ז' עיין שם.
אין השליח וכו'. ומשרת דינו כשליח [בגמרא שם (קי"א) יהודא בר מרימר אמר ליה לשמעיה וכו'].
אבל מי שהוא וכו'. כן נראה בפשיטות, דמאי טעמא פוסק הרא"ש, דכשהפועלים יודעים שאין המלאכה שלו דאין השליח עובר, משום דדעתייהו דפועלים הוא על בעל הבית שהוא בעצמו ישלם להם, וזה לא שייך בענייננו.
אשה וכו'. אפילו אם הנכסים שהפועל עושה בהם הם של בעל, והפועל יודע מזה, מכל מקום עוברת. והטעם כיון שנושאת ונותנת, דעת הפועל שהיא בעצמה תשלם לו וכנ"ל לענין אפוטרופוס, כן נראה פשוט. [ועיין בחושן משפט סימן ס"ב סעיף א' דרמ"א סובר דסתם נשים בזמננו נושאות ונותנות בתוך הבית, ועיין בש"ך שם (ס"ק ח').] אך לענין הבעל אם הוא עובר משום בל תלין כשאשתו שוכרת פועלים בצוויו, צריך עיון, דאפשר דהיא כשליח בעלמא ואולי אשתו כגופו. והעירני חכם אחד ראיה לדברינו ממנחות צ"ג ע"ב, ידו ולא יד שלוחו, ידו ולא יד אשתו, ועיין שם בגמרא משום דאשתו כגופו, וצריך עיון.
וקבל. דאם לא כן אין להם כלום על השולחני, כיון שאין לו אצל השולחני, כן כתב הגר"א בשולחן ערוך שם סימן של"ט (ס"ק ח'). ואין כונת הגר"א לפרש היכא שהשולחני מיחה בזה דפשיטא הוא, אלא רצונו לומר היכא שהבעל הבית אמר לפועל תקח שכירותך מעות אצל שולחני שהוא יתן לך עבורי ואמר הן והשלחני לא ידע עדיין מזה למחות בו, דגם כן לא מהני לפטור בעל הבית מבל תלין אם בא אחר כך הפועל לתבוע בעל הבית ולא רצה לתבוע את השולחני. והסביר לנו הגר"א הטעם, דלא מהני מה שנתרצה מתחילה משום דבאופן זה אין להפועלים כלום על השולחני, רצונו לומר, ולא ניתק עדיין הפועל מבעל הבית וקרינן בו פעולתו אתך. ועיין מה שכתבנו לקמיה (ס"ק י"ג) בדיבור המתחיל ואפילו. ובזה מיושב מה שהקשה בספר שער המשפט (סימן של"ט אות ג') בסוף דיבור המתחיל או שהמחהו וכו' וביותר קשה וכו' עיין שם.
וגם נתרצה. כן משמע מרש"י ב"מ (קי"א) דיבור המתחיל המחהו וכו', עיין שם. וכן כתב בהדיא בספר החינוך (מצוה רל), וכן מצדד בספר שער המשפט (שם), עיין שם.
ואפילו וכו'. כן כתבו הפוסקים, והיינו אפילו אם חזר ובא הפועל ותבעו, ומדינא יכול לחזור וכדלקמיה סעיף ו', אפילו הכי לענין איסור בל תלין אינו עובר בעל הבית, אם לא נתן לו בזמנו, דמאחר שניתק ממנו חיוב בל תלין שעה אחת שאין שכרו אתו, שוב אינו

חוזר, ואף דהתוספות שם (קי"ב) ד"ה חוזר, בתירוץ השלישי כתבו דלרבה חוזר הפועל עליו גם לענין איסור בל תלין, מתירוץ השני של התוספות, דסתם הרא"ש והטור כותיה, משמע בהדיא דהגמרא לא מיירי כלל לענין איסור בל תלין, וכפשטיה דלישנא דגמרא שם מעבר וכו' הא מיהדר הדר. דהיינו, אף דחוזר הפועל, מכל מקום אינו עובר בעל הבית בבל תלין. ולפי זה יש ללמוד לכאורה דין חדש, דאם תבע הפועל לבעל הבית ולא היה לו, ונתרצה הפועל על יום אחר, ואחר כך השיג בעל הבית מעות, דאין מחויב ליתן לו, ואפשר דאין זה בכלל ניתק.

השולחני. דרשות בידו לחזור כיון שלא היה לבעל הבית מתחלה בידו כלום לא הלואה ולא פקדון, על כן לא נתחייב לו אף שהיה במעמד שלושתן [רי"ף ורא"ש].

הרשות וכו'. כן פסקו הרא"ש והטור כתירוץ השני של התוספות, וכן פירש הסמ"ע (שם ס"ק כ"א) את דברי השולחן ערוך. והטעם, משום דאף דבמחילה קיימא לן דלא בעי קנין, זה לא חשוב מחילה, כיון דלא פטרו בהדיא בכל גווני.

פטרו וכו'. אבל אם אמר הפועל לבעל הבית אני פוטרך אם יתן לי השולחני, זה לא חשוב מחילה ויכול לחזור מדיבורו ולילך אצל בעל הבית, כן מוכח מתירוץ השני של התוס'. ומה שכתב הטור, וזה לא אמר בפירוש אני פוטרך, רצונו לומר אני פוטרך בכל גווני, דהרי מקור דבריו הוא מדברי הרא"ש וידוע להמעיין דהוא כתירוץ השני של התוספות, ובתוספות מוכח בהדיא כדברינו. [ודברי הפרישה שכתב, דאם אמר אני פוטרך, והשולחני רצה ליתן לו, אין השכיר יכול לחזור עליו, תמוה מאוד, דממה נפשך, אם אמר אני פוטרך בכל גווני, הוא בודאי בכלל מחילה ואינו יכול לחזור, דהתוספות בתירוץ השני לא פליגי על תירוץ הראשון בזה, וקיימא לן מחילה אינה צריכה קנין, ואם אמר אני פוטרך אם יתן לי או סתמא דהוא גם כן כמו אם יתן לי, זה לא הוי בכלל מחילה לרבה דקיימא לן כותיה, ויכול לחזור מזה].

או קנה. דכיון שהקנה לו, בודאי לפוטרו לגמרי נתכוין ואפילו אם לא יתן לו השולחני [תוספות והרא"ש].

ואחד וכו'. גמרא ב"מ קי"א ע"ב, ותמיהני אמאי השמיטו הפוסקים דין זה.

בזמנו. בגמרא שם קאמר סתם להקדים עני לעשיר. ויש לעיין אם זה דוקא לענין הקדמת הזמן דהעני קודם לו בזמן, והעשיר נדחה עד למחר, אבל אם הוא באופן שלא יהיה לו מה לשלם אפילו לאחר זמן, רק לאחד, ונוגע דבר זה לענין עצם ממון, אימא דלא הקדים התורה עני לעשיר בזה כיון דלשניהם נתחייב ממון, דאטו אם אחד חייב לשנים ממון ואחד עני ואחד עשיר, ואין לו ממון רק לאחד ישתנה הדין דמשלשין ביניהם. ולכאורה מדקאמר שם הגמדא דאתיא האי דינא גם מקרא דלא תעשוק שכיר עני ואביון, עיין

שם, והרי קרא זה נאמר על כובש שכר שכיר לגמרי, שמע מינה דעני קודם לו בכל גווני. ויש לדחות דכונת הגמרא להוכיח דין זה משום דהאי קרא דביומו תתן שכרו וגו', בודאי קאי על מה דלעיל מיניה, דהיינו בשכיר עני ואביון. ועיקר הפסוק מה שזכר עני ואביון לענין כובש, לא נוכל ללמוד ממנו כלל, דאפשר דהוא לעבור בו בשני לאוין, כמו שפירש רש"י בחומש (דברים כ"ד י"ד). ואין לומר דכיון דעובר על כבישת שכר שכיר דעני בשני לאוין, יהיה קורם מטעם זה גופא להעשיר, דמסתברא דמפני זה אין צריך העשיר להפסיד ממונו, וצריך עיון. ומפני כך העתקתי בפנים הדין רק לענין בזמנו.

העני וכו'. אף דאביון צריך יותר, אבל הוא הורגל לבושת ולא כסיף למתבעיה, עיין שם בגמרא.

האביון קודם. ואף על פי דממה דאמרינן דעני קודם לעשיר, אין ראיה לזה, דשם העני הוא צריך וגם כסיף למתבע. מה שאין כן באביון, דלא כסיף למתבע כלל, אימא דהעשיר קודם לו משום דכסיף למתבע, או על כל פנים שקולים הם, זה משום דצריך וזה משום דכסיף למתבע. אבל מכל מקום מסתברא דהאביון קודם, דצערא דגופא עדיפא מבזיוני, כדאמרינן (ב"ב ט') בודקין לכסות ואין בודקין למזונות. ועוד מגופא דקרא מוכח כן, דהאביון קודם במעלה, מדפרטו הכתוב בהדיא לענין כבישת שכר שכיר, שמע מינה דכונת התורה דשניהם העני והאביון קודם להעשיר. ואידך קרא כי עני הוא אתי לאורויי, דמאלו השנים שנזכר מתחילה העני קודם, כן נראה לעניות דעתי.

אין לו וכו'. דזה לא דמי לצדקה דקיימא לן קרוב קודם, דהכא לאו ממון שלו הוא.

כיון וכו'. עיין לעיל בפרק ט' סעיף ח' ובנתיב החסד אות כ"ג.

כשיודע וכו'. וביותר מזה החמיר בספר חסידים, והעתיקו הש"ך (סימן של', ט ס"ק ב') וזה לשונו: אם תשכור סופר לכתוב לך, תתנה עמו שלא תהיה בבל תלין פעולת שכיר, שמא כשיתבע, לא יהיה לך מה ליתן לו [פירוש, לא יהיה לך כל כך בריוח, דאילו לא יהיה לו כלל, בודאי אינו עובר בבל תלין, וכנ"ל בפרק ט' סעיף ז'. פתחי תשובה]. ואף על פי שתעשה תנאי עמו, תתן לו כשיתבע אם תוכל, עד כאן לשונו. וכל שכן בעניננו, דיודע בודאי שלא יהיה לו מה לפרוע בזמנו, בודאי צריך להזהר בזה מאד, וכמו שכתבתי בפנים. ומה שכתב החינוך במצוה תקפ"ח: ראוי לכל בן דעת להיות הכסף בידו טרם ישכור הפועלים, ומשמע דמדינא אין עיכוב בזה, לא דמי לעניננו, ראיירינן כשיודע שלא יהיה לו. ודע דלשון זה הכתוב בספר חסידים הנ"ל, שמתנה עמו שלא יהיה בבל תלין, נראה לי לדינא, דזה לא מהני רק דוקא כשמתנה עם הפועל, שיתרצה להמתין על פירעון שכרו אחר שיעבור זמנו, ועל כן אין זה בכלל מתנה על מה שכתוב בתורה, דהוא מתרצה

להיות שכיר באופן זה, והוא דומיא דאומר: על מנת שלא תשמטני בשביעית, הכתוב בחושן משפט בסימן ס"ז סעיף ט', עיין שם הטעם, וכמו דאמרינן לענין שוקאי דסורא, עיין שם בדף קי"א; אבל אם אמר בסתמא על מנת שלא יהיה בזה בל תלין, לכאורה דמי למה שאומר על מנת שלא תשמטנו שביעית, דקיימא לן דשביעית משמטת משום דמשמע לשון זה, על מנת שלא יחול דין שמיטת שביעית, ועל כן חל דין שמיטת שביעית דהוא מתנה בזה על מה שכתוב בתורה. וכן אם אמר על מנת שאין בו אונאה, לכולי עלמא יש בו אונאה מטעם זה כדאיתא בגמרא [בבא מציעא נ"א: ועיין שם בתוספות]. ואם כן הכי נמי בענייננו, על כרחך חל איסור בל תלין [וראיית הספר חסידים שהביא ממזונות, שאמרו חכמים (ב"מ פ"ג) דהוא מתנה עם הפועל להאכילו לחם צר, אף על פי שחייב כסעודת שלמה, עיין שם, כבר התפלא בספר חבל יוסף דהתם לא חייבתו תורה מזונות כלל, מה שאין כן הכא דחייבתו התורה לשלם בזמנו, והוא מתנה לעקור דבר זה]. ואפשר דהוא הדין אם אמר על מנת שלא יהיה לך עלי איסור בל תלין, גם כן מהני מטעם מחילה, דהוא כאומר על מנת שאין לך עלי אונאה, דסבירא ליה לשמואל בגמרא שם (נ"א), דמהני מטעם מחילה, ואין זה בכלל מתנה על מה שכתוב בתורה. ואפילו למאי דקיימא לן כרב דיש לו עליו אונאה, היינו משום דהוא סבר דכונתו על פחת כל דהוא, ולא ידע שיאנהו כמו שכתבו הפוסקים, מה שאין כן הכא, וצריך עיון.

צריך. עיין לעיל פרק ט' סעיף ט' ובנתיב החסד שם. ומצאתי בספר מתן שכרן של מצוות להפרי מגדים, שמסתפק שם ביותר מזה, והיינו אם נתן מעות לשליח שישלם לפועל שלו בזמנו, אם יוכל לסמוך על זה, אחרי דקיימא לן דבדאורייתא לא אמרינן חזקה שליח עושה שליחותו.

ואפילו וכו'. דאיסור עושק שכר שכיר הרי הוא בכלל גזל ולאו דגזל הרי הוא על שיעור פרוטה.